

**COURSE
GUIDE**

**IGB 222
MORPHOLOGY OF IGBO
AMUMAMU USORO MMEBE OKWU IGBO**

ODE IHEOMUMU:

Dkt. Gerald O. Nweya
Ngalaba Lingwistiks na Asusu
Afrika, Mahadum Ibadan, Ibadan
(University of Ibadan, Ibadan, Nigeria)
Prof. B. M. Onyemaechi Mbah (Onye Odezi Ihe Omumu)
Ngalaba Lingwistiks, Igbo na
Asusu Najiria Ndi Ozo, Mahadum Najiria, Nsuka.
Prof. Herbert Igboanusi (Onye Nchikwa Ihe Omumu)
Ngalaba Lingwistiks na
Asusu Afrika, Mahadum Ibadan, Ibadan
(University of Ibadan, Ibadan, Nigeria)
Mazi Chukwuemeka Nwosu - (Onye Odezi
Iheomumu) - NOUN

2021 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfor@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

ISBN: 978-978-058-139-8

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

NDINA**IHU**

Mkpolate-----	iv
Mbunuche izugbe-----	iv
Mbunuche Kpom kwem-----	iv
Nkwa ihe omumu-----	v
Ngwa ihe omumu-----	v
Yunit ihe omumu-----	v
Akwukwo ogugu na Nrutuaka-----	vi
Nnwale-----	vi
Ihe omume-----	vi
Ule na enyemmaaki-----	vii
Usoro enyemmaaki-----	vii
Ndina ihe omumu-----	viii
Ka i ga-esi ritekaricha uru ihe omumu a-----	viii
Ndi Nkuzi na Nkuzi-----	viii
Nchikota-----	viii

MKPOLITE

IGB 222 bụ ihe ọmụmụ nwere kredit abuo, nke a na-eme n'afọ nke abuo n'otu simesta. E dere ya maka ụmụ akwukwo na-eme Igbo kpom kwem. O nwere yunit iri na anọ, nke ruturu aka na tuu tuu na rii rii niile di na ndoko mkpuru okwu na usoro mmebe okwu n'asusu Igbo. E si n'asusu Igbo weta atụ niile e nyere n'akwukwo a iji ziputa ka asusu Igbo si akpa agwa. E sikwazi n'asusu Bekee weta atụ ufodu iji kowaa usoro ufodu ofuma

Nduzi ihe ọmụmụ a ga-akowara gi ihe ihe ọmụmụ a na-ekwu maka ya, akwukwo di iche iche a ga-agu, na ka a ga-esi jiri ha ruo oru. O ga-ekwu oge ole nkeji ihe ọmụmụ o bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na i na-aga klasị ka gi na ndi nkuzi gi nwee ike kparita gbasara ihe nhiamahu nwere ike idaputa n'ihe ọmụmụ a.

MBUNUCHE IZUGBE

E mebere ihe ọmụmụ a iji kowaa usoro di iche iche e si emebe mkpuru okwu n'asusu tumadi asusu Igbo di ka otu n'asusu di iche iche a na-asu na Naijiria. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. ikpolite amumamu mmebe okwu di ka otu n'alaka amumamu asusu
- b. ime ka a ghotu ka asusu si akpa agwa di ka o si metuta mmebe okwu
- c. ime ka a hutu uzọ e si atule asusu Igbo di ka o si metuta usoro mmebe okwu
- d. iziputara gi usoro mmebe okwu di iche e nwere n'asusu tumadi asusu Igbo
- e. inyere gi aka ihuta ndimiche n'usoro mmebe okwu asusu Igbo na nke asusu ndi ozọ

MBUNUCHE KPOM KWEM

Yunit ihe ọmụmụ o bula e nwere na Ihe ọmụmụ a nwere mbunuche nke ya. O kwesiri ka a guo ya tupu a malite ileba anya na nkuzi e nwere na nkeji ọmụmụ o bula. A turu anya na i mee nke a tupu e mecha Ihe ọmụmụ a, bido n'isi ruo na ngwucha, i ga-enwe ike

- a. kowaa ihe mofoloji putara
- b. kowaa ka asusu si akpa agwa di ka o si metuta usoro mmebe okwu
- c. tlee usoro mmebe okwu Igbo

- d. kọwaa usoro mmebe okwu dị iche e nwere n'asụsụ tūmadi asụsụ Igbo

USORO IHE ỌMUMU

Iji mee ihe ọmumu a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dị mkpa na ị gụrụ yunit ọ bụla, guṅ akwụkwọ ọgụgu a tūpūtara, nakwa akwụkwọ ndi ọzọ NOUN wepūtara. Yunit ọ bụla nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata di iche iche na Ihe ọmumu a, a tūrū anya na ị ga-ezite ihe omume ndi ahū e mere maka ntūle. Ọ ga-ewe ihe di ka izu ụka iri na ise imecha Ihe ọmumu a. Na ngwūcha Ihe ọmumu a, e nwere ule mmechi. E depūtara ihe niile gbasara Ihe ọmumu a n'ebe a. A ga-ewepūta oge guṅ yunit ọ bụla ọfuma ka ị nwee ike mee Ihe ọmumu a ọfuma ma mechaa ya n'oge.

NGWA IHE ỌMUMU

Ihe ndi ya na Ihe ọmumu a so guṅyere

1. yunit ihe ọmumu
2. akwụkwọ ọgụgu
3. Faịl ihe omume
4. Oge Nzipūta ihe a mūtara

YUNIT IHE ỌMUMU

E nwere yunit ihe ọmumu iri na anọ n'ihe ọmumu a di ka e si depūta ha ebe a:

Modul 1 Mofoloji

- Yunit 1 Gini bu mofoloji?
Yunit 2 Mkpuru okwu

Modul 2 Mofim

- Yunit 1 Gini bu mofim ma o bu mkpuru echiche?
Yunit 2 Njirimara mofim n'asusu Igbo

Modul 3 Udidi Mofim

- Yunit 1 Mofim nnozo onwe
Yunit 2 Mofim ndabe

Modul 4 Usoro Mmebe Okwu

Yunit 1	Mgbakwunye nsina ngwaa
Yunit 2	Mbite
Yunit 3	Okwu oḥurū na ngwakọ
Yunit 4	Ejima okwu
Yunit 5	Nkwuko
Yunit 6	Nsina okwu njakiri na nsina okwu okpu
Yunit 7	Nsina usoro okwu na mgbatị Echiche
Yunit 8	Nchabi na ndebiri

Modul 1 na-akpọlite amumamu mofoloji na uru o bara. Modul 2 na-eleba anya na mkpuru okwu, udiri ya na etu e si amata mkpuru okwu. Modul 3 na-akwa mofim na uzọ di iche iche e nwere ike igbaso kewaa mofim. Modul 4 na-akwa usoro mmebe okwu di iche iche e nwere n'asusu Igbo. E nwere yunit iri na anọ n'ihe omumu a. Yunit o bula nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere Mbunuche, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa mbunuche yunit o bula nakwa nke ihe omumu a.

AKWUKWO OGUGU

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo nrutuaka, e duputara n'ebe a iji gumi Ihe omumu a nke oma.

IHE OMUME

E kewere ihe omume a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule. Oge a na-eme ihe omume ndi a, a turu anya na i ga-etinye ihe niile i mutara n'ihe omumu a n'oru. I ga-ezigara onye nkuzi ihe omumu a ihe omume niile i mere maka nlele etu oge ihe omumu a nakwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe omumu a.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha yunit o bula. A turu anya na nwata akwukwo ga-eme nke o bula n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma horo maaki ato o bula kachasi mma iji nweta maaki nnwale ngawanye. Ihe omume nke o bula n'ime ha bu pasent iri (10%).

Nwata akwukwo mecha ihe omume o bula, o ga-ewere ya na fom ihe omume zigara ha onye nkuzi. O ga-agba mbu hu na ha ruru onye nkuzi

aka ya tupu oge e nyere maka nke a agafe. O bụrụ na mechaghị ihe omume a tupu oge e nyere eruo, o ga-akpọturu onye nkuzi ya ma riọ ya ka o nyetukwuo ya obere oge.

A gaghị enye nwata akwukwo oge o bula ma o buri na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, belu so n'onodu ajo odachi.

ULE NA ENYEMMAAKI

Ule ikpeazu maka IGB 222 ga-ewe awa abuo ma buru pasent iri asaa (70%) n'ime maaki ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju e zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwo n'ihe niile a kuziiri ya n'ihe omumu a. O ga-agba mbo hu na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. O ga-abakwara ya uru ma o gugharia ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

USORO ENYEMMAAKI

Tebul na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maaki n'ihe omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1-4: maaki n'ime ato kachasi mma = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

NDINA IHE OMUMU A

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Nduzi Ihe omumu	1	
Modul 1			
1	Gini bu mofoloji?	2	
2	Mkpuru okwu	3	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Gini bu mofim?	4	
2	Njirimara mofim n'asusu Igbo	5	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Mofim nnono onwe	6	
2	Mofim Ndabe	7	Ihe omume 3
Modul 4			
1	Mgbakwunye nsina ngwaa	8	

2	Mbite	9	
3	Okwu ọhụrụ na ngwakọ	10	
4	Ejima okwu	11	
5	Nkwụkọ	12	
6	Nsina okwu njakiri na okwu ọkpụ	13	
7	Nsina usoro okwu na mgbatị echiche	14	Ihe omume 4
8	Nchabi na ndebiri	15	
	Nkuzighari	16	
	Ule	17	
	Mgbako	18	

KA A GA-ESI RITE ELELE IHE ỌMUMU A

N'ụdị ihe ọmumu a, yunit nkuzi na-anọchi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka e nwee ike guo ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masị onye, n'ebe na oge o ji chọọ. Ya ka o ji dị mkpa na nwata akwụkwọ hụgara nke a dị ka ịgụ ihe nkuzi karịa ige onye nkuzi na klasị. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwụkwọ ihe omume na klasị ka akwụkwọ a si nye ya ihe omume ọ ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbụ na yunit ọ bụla bụ mkpọtite isi okwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metụta nkeji nkuzi ndị ọzọ. Nke na-eso ya bụ Mbunuche . Nke a na-akọwa ihe e kwesiri ịma mà e mechara ihe ọmumu. Ọ dị mkpa ka nwata akwụkwọ na-atụle ntuzi aka na mbunuche ndị a mgbe ọ na-agụ akwụkwọ a. Ọ guchaa yunit ọ bụla, o kwesiri ịtule ma o mejupụtara ebunmobi ndị a ma ọ bụ na o mejupụtaghị ha. Ọ bụrụ na ọ na-eme etu a kwa mgbe, ọ ga-eme ọfuma n'ihe ọmumu a.

E nwere ihe omume nke onwe na ngwụcha yunit ọ bụla; ụsà ha dịkwa n'ime ihe ọmumu ọ bụla. Ime ihe omume ndị a ga-enyere nwata akwụkwọ aka imejuputa mbunuche yunit ọ bụla ma kwadoo maka ihe omume n'ule ga-eso ya. Nwata akwụkwọ ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bụla n'oge kwesiri na yunit ọ bụla. E nwechara atụ e nyere na yunit ọ bụla; kwesiri ịtule ha ma o rukwute ha.

NDỊ NKUZI NA NKUZI

E weputara awa asatọ maka ịkuzi ihe ọmumu a. A ga-agwa nwata akwụkwọ ụbọchị, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwentị onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere ya n'òtù nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaakị ma dee gbasara ihe omume niile umu akwụkwọ mere; ọ ga-etinye uchu n'ịma ma ha na-aga n'ihu ma ha na-ada ada, ka ha na-enwe nhamahụ iji hụ na o nyere ha aka n'ebe kwesiri mgbe oge

nkuzi ihe omumụ na-aga n'ihu. Nwata akwukwọ ga-agba mbọ hụ na o zijeere onye nkuzi ihe omume nke o mere tupu oge e nyere agafee. Ọ ga-amaakị ya ma zighachitere ya ya n'oge na-adighi anya.

Nwata akwukwọ kwesiri ikpoturu onye nkuzi ya n'ekwe-nti ma ọ bụ na 'e-mail' ma ọ bụrụ na ọ chọọ enyemaka. O kwesikwara ikpoturu onye nkuzi ya ma ọ bụrụ na:

- ọ ghotaghị akukụ ihe omumụ, yunit ma ọ bụ ihe ndi e nyere ya guo.
- ihe omume nnwale onwe na-enye ya nsogbu.
- o nwere ajuju ma ọ bụ na ihe omume na-enye ya nsogbu
- ihe onye nkuzi ya kwuru banyere ihe omume ma ọ bụ banyere maakị e nyere ya n'ihe omume ya.

Nwata akwukwọ ga-agba mbọ gee ndi nkuzi ya nti. Ọ bụ naanị ohere ka o nwere ihu ndi nkuzi ya ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza ya ozigbo. Ha nwere ike ikwu maka nsogbu ọ bula ọ na-enwe gbasara ihe omumụ ya. Iji rite elele na nkuzi a, o kwesiri idetu ajuju niile o nwere tupu o jebe klasị. Ọ ga-erite nnukwu uru ma o sonye na nkuzi n'uju.

E mere IGB 222 ka ọ di njikere maka itule odidi mkpuru okwu Igbo site n'ime ka ọ mara etu e si eji mofim di iche iche ewube mkpuru okwu n'asusu Igbo. Mgbe ọ na-emecha Ihe omumụ a, ọ ga-enwe ike kowaa mofim na udidi ya nakwa ihe di iche n'etiti mofim na nkebi okwu. Ọ ga-akowali mkpuru okwu na ka e si amata mkpuru okwu n'asusu Igbo. Ọ ga-aguputa ma kowaa usoro mmebe okwu di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

A na-atu anya na obi ga-atọ nwata akwukwọ utọ ka ọ na-eme ihe omumụ a.

Ya gazie.

**MAIN
COURSE**

NDINA	PAGE
Module 1 Mofoloji.....	1
Yunit 1 Gini bu mofoloji?	1
Yunit 2 Mkpuru okwu.....	5
Module 2 Mofim.....	12
Yunit 1 Gini bu mofim ma o bu mkpuru echiche?	12
Yunit 2 Mofim na umu mofim.....	16
Module 3 Udiri mofim.....	20
Yunit 1 Mofim nnozo onwe.....	20
Yunit 2 Mofim ndabe.....	24
Module 4 Usoro mwube okwu I.....	34
Yunit 1 Mgbakwunye nsina ngwaa.....	34
Yunit 2 Mbite.....	40
Yunit 3 Okwu oheru na ngwako.....	45
Yunit 4 Ejima okwu.....	48
Yunit 5 Nkwuko.....	52
Yunit 6 Nsina okwu njakiri na okwu okpu	57
Yunit 7 Nsina usoro okwu na mgbatu echiche.....	61
Yunit 8 Nchabi na ndebiri.....	64

MODUL 1 MỌFỌLOJI

Yunit 1	Gịni bụ mọfọloji?
Yunit 2	Mkpurụ okwu

YUNIT 1 GỊNỊ BỤ MỌFỌLOJI?

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Gịni bụ mọfọloji?
 - 3.2 Uru mọfọloji bara
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruṅuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

N'ihe ọmụmụ a, a ga-akọwa ihe mọfọloji pụtara malite n'etu e si nweta ya bụ okwu n'amụmamụ asụsụ. Oge ọfọdụ, a na-enwe mgbagwoju anya n'ikọwa ngalaba amụmamụ asụsụ dị iche iche. Ihe ọmụmụ a ga-ewepụ ụdị mgbagwoju anya a n'ihị na ọ ga-akpọlite ihe a na-elebagasị anya na ngalaba mọfọloji. Na nkeji nkuzi a, a ga-akọwa ihe a na-eme na ngalaba mọfọloji, uru mọfọloji bara n'amụmamụ asụsụ.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, i ga-enwe ike:

- kọwaa ka e si nweta mọfọloji
- kọwaa ihe mọfọloji pụtara na uru ọ bara.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Gịni bụ mọfọloji?

Mọfọloji bụ mkpurụ okwu e si n'asụsụ Griik nweta nke pụtara 'ọdịdị'. Onye mbụ jiri ya ruo ọrụ n'amụmamụ ndụ (bayoloji) bụ Goethe na senchuri 19. E mesiri webata ya bụ okwu n'amụmamụ sayensị asụsụ dị ka ngalaba na-ahụ maka ọdịdị mkpurụ okwu n'ọnọdụ dị iche iche. Haspelmath (2010:1) kọwara na mọfọloji, dị ka ngalaba sayensị asụsụ,

kachasi ochie n'amumamu asusu n'ih na a malitere amumamu asusu site n'ileba anya n'odidi mkpuru okwu n'asusu Griik na Latin. N'oge ahu, a na-ewe grama di ka odidi mkpuru okwu n'asusu. Ugbu a, mofoloji bu otu ngalaba n'amumamu asusu, nke na-atuputa usoro e si eleba anya n'odidi mkpuru okwu. Fromkin, Rodman na Hyams (2011:81) kowara na mofoloji bu amumamu gbasara odidi mkpuru okwu na iwu na-achikwa usoro mwube mkpuru okwu. O na-akowakwu ihe mmadu mara gbasara mkpuru okwu n'asusu ya. O bu n'ih nke a ka Iloene (2011) ji kowaa na mofoloji Igbo na-akowa odidi mkpuru okwu Igbo, iwu na usoro di iche iche na-achikwa mmebe okwu n'asusu Igbo (hukwa Yule 1996).

Site n'ihe a kowarala, a ga-aghota na mofoloji bu amumamu na-eleba anya n'usoro mwube mkpuru okwu n'asusu di iche iche. O na-eleba anya n'usoro e si eji mofim emebe mkpuru okwu. O bu ya mere e jikwazi akowa mofoloji di ka amumamu mofim n'asusu. Mofim bu mpekele echiche nke a na-enweghi ike igbuda egbuda. Mofim dikarisiri mkpa n'amumamu mofoloji n'ih na o bu ya ka e ji emebe mkpuru okwu. E wezuga mofim, a gagh enwe mkpuru okwu.

Mkpuru okwu o bu na nwere odidi na usoro a gbasoro wube ya. Odidi na usoro mwube okwu di iche site n'otu asusu ruo n'ozo. O bu nke a ka a na-eleba anya oge a na-atule mkpuru okwu. Iji maa atu, na mkpuru okwu a bu 'nri', e nwere ike isi na o nwere akuku abuo n na ri. Akuku nke mbu e degoro edego bu nganihu ebe nke abuo bu ngwaa. Oge a na-atule mkpuru okwu, a ga-akowa na a gbakwunye 'n-' na 'ri', e nweta okwu ozo bu nri. Okwu e nwetara ugbo a bu mkpo aha. Site na nkowa a, a ga-aghota na amumamu mofoloji na-akowakarị etu e si egbuda mkpuru okwu iji gosi akuku ya di iche iche na iwu na-achikwa etu akuku mkpuru okwu na ibe ya si anoko onu na mkpuru okwu a na-ekwu maka ya. Akuku mkpuru okwu bu okwu pekarisiri mpe nke a na-akpo mofim. N'omuma atu e nyerela, e nwere ike isi na 'n' na 'ri' bu mofim n'otu n'otu.

Amumamu mofoloji na-atule usoro mkpoputa mofim n'asusu. Ufodu oge, otu mofim na-enwe uzọ abuo ma o bu karia e nwere ike isi kpoputa ya. Lee omuma atu ndi a:

- (1) a. ri-ri
- b. ku-ru
- ch. je-re
- d. ma-ra

N'atu ndi a, -ri, -ru, -re na -ra bucha otu mofim n'ih na ha niile na-eziputa otu echiche, ya bu tensi ndinazu. Ha niile yikwaziri n'ih na ha nwere 'r'. O bu naani udaume. na-eso 'r' mere usoro mkpoputa ha di

iche iche. Iwu na-achikwa nke a bu ndakorita udaume. O bu amumamu mofoloji na-akowa ka okwu si yi onwe ha na etu ha si di iche n'ibe ha ka n'odidi ka n'usoro mkpofuta.

N'amumamu mofoloji, a na-elebakwazi anya n'uzo di iche iche e si enweta okwu ohuru n'asusu di ka etu asusu si ebite okwu n'asusu ozo na etu e si emebete okwu iji ziputa echiche ma o bu nka n'uzu gbara ohuru. Nke a di mkpa ka asusu na-eto. Site n'atu e nyerela, a ga-achoputa na mofoloji di ka ngalaba sayensi asusu na-elaba anya n'odidi mkpuru okwu site n'itule uzo di iche iche e si jiko mofim abuo ma o bu kariya wee wube mkpuru okwu na-akwa iwu na-achi nke a n'asusu di iche. N'ihe omumu a, a ga-agbado ukwu na nkowa wee tulee asusu Igbo.

NNWALE ONWE

Kowaa mofoloji di ngalaba lingwistiks

3.2 Uru Mofoloji Bara

O di mkpa ka a mara akparamagwa asusu mba uwa di iche iche di ka o si metuta mwube mkpuru okwu. Di ka o si metututa asusu Igbo, amumamu mofoloji bara uru n'uzo ndi a.

- i. O na-enye aka ighota ka e si ewube okwu ohuru site na ndi dibu adi.
- ii. O na-enye aka n'ichoputa mgbakwunye di iche iche e nwere n'Igbo na oru ha na-aru n'asusu di ka ngosi oge (tensi), ngawanye (aspekt), nju, dg.
- iii. O na-enye aka imata ebe mkpuru okwu ufodu kwesiri ino n'ahiri okwu.
- iv. O na-egosiputa udidi mofim e nwere n'asusu Igbo.
- v. O na-akowa etu okwu abuo yiri onwe ha si di iche di ka *riri*, *rie*, *riela* dg.
- vi. E nwere iwu di iche iche na-achikwa usoro mwube mkpuru okwu (di ka mkpo aha, ngwaa, nkowa dg.); amumamu mofoloji ga-eziputa iwu ndi a ma mee ka a muta ma tinye ha n'oru.

4.0 MMECHI

N'ihe omumu a, a kowaala ihe bu mofoloji na ihe o putara isi na a na-eleba anya na mofoloji Igbo. E nyere obere atu iji ziputa ufodu ihe a na-atu anya ihu oge o bua mmadu si na o na-eleba anya na mofoloji Igbo. E deputakwara uru mofoji bara.

5.0 NCHIKỌTA

Na nkeji nkuzi a, a kowara mofoloji di ka ngalaba sayensi amumamu asusu nke na-akowa etu e si eji mofim ewube mkpuru okwu nakwa iwu na-achikwa usoro e si eme nke a. A kowara uru amumamu mofoloji bara di ka ikowa usoro mwube okwu, iziputa onodu mkpuru okwu, ichoputa udi mofim e nwere n'asusu, imata ndimiche di n'etiti mofim abuo ma o bu karia yiri onwe ha dg.

- i. Gini bu mofoloji?
- ii. Nye omuma atu uzọ ihe anọ a turu anya n'aka onye na-eleba anya na mofoloji Igbo?
- iii. Deputa uru amumamu mofoloji bara.

6.0 IHE OMUME

1. Deputa uru ise mofoloji bara.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Fromkin V, Rodman, R and Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Haspelmath, M. and Andrea D. S. (2001). *Understanding Morphology (2nd edition)*. London: Hodder Education.

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Yule, G. (1996). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

YUNIT 2 MKPỤRỤ OKWU

NDỊNA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Gini bu mkpuru okwu?
 - 3.2 Udidi mkpuru okwu
 - 3.3 Njirimara mkpuru okwu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na nkeji nkuzi nke mbu, a kwara na mofoloji bu amumamu gbasara etu e si eji mofim emebe mkpuru okwu n'asusu di iche iche. Mkpuru okwu di mkpa n'asusu n'ihi na onye o bu na-asu otu asusu ma o bu nke ozogaga-amariri puku kwuru puku mkpuru okwu, nke o ga-eji mebee ahiri okwu n'usoro ndi na-asu asusu ahụ nabatara (Fromkin, Rodman na Hyams, 2011). Usoro e si emebe mkpuru okwu n'asusu abughi ihe a na-aguta n'akwukwo. O bu onatara chi ndi nwe asusu ime nke a. O bu naani ikowa usoro ndi a ka ndi okaasusu nwere ike ime. Nke a na-egosi na mkpuru okwu di mkpa n'amumamu asusu. Ya mere e ji eleba anya n'etu ndi nwe asusu si emebe mkpuru okwu site n'ijiko mofim di iche iche. Na nkeji nkuzi nke a, a ga-akowa ihe mkpuru okwu putara site n'ileba anya n'ihe ndi okaasusu kwurula gbasara mkpuru okwu, udidi mkpuru okwu nakwa uzogadi iche iche e si amata ekwurekwu e nwere ike iwe di ka mkpuru okwu di ka o si metuta asusu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kwaaa mkpuru okwu n'uju
- kwaaa udidi mkpuru okwu e nwere n'Igbo ma nye omuma atu dabara nke oma
- ziputa ihe ndi a turu anya na onye ma mkpuru okwu Igbo kwesiri ima gbasara mkpuru okwu o bu na o mara.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkọwa Mkpuru Okwu

Ọ bụrụ na a si na mmadụ ma otu mkpuru okwu ma ọ bụ nke ọzọ, gini ka ọ putara? Nke a bụ ajuju ndi okaasusu na-ajukari oge ọ bula a na-atule ihe mkpuru okwu putara? Ajuju a nwere osisa di iche iche etu ndi okaasusu si di iche iche. N'ihhi nke a, o nweghi otu nkowa izugbe onye ọ bula nabatara di ka nkowa mkpuru okwu. N'ebe a, a ga-eleba anya n'ufodu nkowa ndi a:

Ndimele (1999) kowara mkpuru okwu di ka okwu pekarisiri mpe nwere ike ikwuru onwe ya, nwee echiche, na-arụ ọrụ n'uto asusu ma nwee usoro mkpuru nke aka ya. Nke a putara na mkpuru okwu ga-enweriri echiche ma nwee ike ikwuru onwe ya. Ọ nwekwaziri ike iru ọrụ di iche iche n'uto asusu di ka mkpo aha, nnochhi aha, ngwaa dg. Ọ bụ n'ihhi nke a ka e ji nwee nkeji asusu di iche iche.

N'aka nke ọzọ, Crystal (2008) kowara mkpuru okwu di ka mperimpe ekwurekwu ndi niile nwe asusu nwere ike imata oge ha na-ekwu okwu ma ọ bụ na-edede ihe n'asusu a na-ekwu maka ya. Nke a putara na ọ di mfe imata mkpuru okwu n'asusu mmadụ mara anya ya. N'aka nke ọzọ, ọ na-esiri onye na-amu asusu oheru ike imata ebe otu mkpuru okwu bidoro ma ọ bụ jedebe maka na okwu niile ọ na-anu na-adakorita n'uzo na-agbagwoju anya. Ọ bụ n'ihhi nke a ka o ji di mkpa na onye na-amu otu asusu ma ọ bụ nke ọzọ ga-amalite site n'imu mkpuru okwu e nwere n'asusu ahụ.

Mbah na ndi ọzọ (2013) kowakwaziri na mkpuru okwu bu otu mkpuru echiche ma ọ bụ kariya nke nwere nghota ma nwee ike ikwuru onwe ya. Nke a putara na otu mofim di ka 'a' nwere ike ibu otu mkpuru okwu n'asusu Igbo. N'Igbo 'a' nwere ike ikwuru onwe ya di ka mkpuru okwu oge ọ bụ nnochhi aha ma ọ bụ nrumaka. Mkpuru okwu nwekwaziri ike inwe mofim abuo ma ọ bụ kariya di ka *n-gwu, kwe-re-la*, dg.

E lee anya na nkowa ndi a niile, a ga-achoputa na o nwere ebe ha yiri onwe ha. Ha niile kwekoritara na (a) mkpuru okwu ga-enweriri echiche; (b) ọ ga-akwunwuru onwe ya n'adabeghi n'okwu ọzọ (ch) o nwere ike ibu otu mofim ma ọ bụ kariya (d) ọ na-arụ ọrụ di iche iche n'uto asusu.

NNWALE ONWE

Site n'ihe ndi odeede dere gbasara mkpuru okwu, kowaa ihe mkpuru okwu putara.

3.2 Ụdịdị mkpụrụ okwu

Site na nkọwa e nyerela, a ga-achọpụta na etu akparamagwa mkpụrụ okwu sị dī iche si n'otu asụsụ ruo n'asụsụ ọzọ ka nkọwa ya sikwa dī. Ọ bụ n'ihī nke a ka Crystal (2008) ji kwuo na otu nkọwa ezughi ịkọwa ọdịdị mkpụrụ okwu n'asụsụ dī iche iche. E nwere ụzọ ihe anọ e nwere ike ịgbado ụkwụ wee kọwaa mkpụrụ okwu. Ha bụ usoro edide, usoro mkpọpụta, ọdịdị na nzipụta echiche (tunyere Nwankwegu, 2013). A gbado ụkwụ na nke a, a ga-enweta ụdịdị mkpụrụ okwu ndị a:

- (a) mkpụrụ okwu ke-edide/ke-ọtọgrafi
- (b) mkpụrụ okwu ke-akpọmkpọ:
- ch) mkpụrụ okwu ke-echiche
- (d) mkpụrụ okwu ke-ọdịdị

- (a) **Mkpụrụ okwu ke-edide/ke-ọtọgrafi:** Nke a bụ mkpụrụ okwu a na-amata site n'ụzọ e si dee ya. A na-edede otu mkpụrụ okwu ma nye ohere tupu e dee ọzọ iji gosi na nke ọ bụla bụ mkpụrụ okwu n'onwe ya, ịma atụ:

- 1(a) Uche zutara akwa oche n'ahịa Mkpọọ
- (b) Ada sere Uche foto na Nkwọ Imirike

N'ahiri okwu ndi a, e nwere mkpụrụ okwu asaa n'otu n'otu ma a gbado ụkwụ n'usoro edide n'ihī na nke ọ bụla nwere ohere n'akụkụ ya naabọ iji gosi na ọ nọrọ onwe ya. Ọ bụ naanị n'usoro edide ka a na-agbado ụkwụ agụ nke a.

- (b) **Mkpụrụ okwu ke-akpọmkpọ:** N'ebe a, a na-agbado ụkwụ na nkebi mkpọpụta amata mkpụrụ okwu. Oge a na-akpọpụta mkpụrụ okwu ndi mebere otu ahiri okwu, a na-enwe nkebi mkpọpụta n'agbata otu mkpụrụ okwu na ibe ya. Nke a na-egosi ebe otu mkpụrụ okwu jedebere na ebe nke ọzọ malitere. A gbado ụkwụ na la, a ga-enwetazu mkpụrụ okwu asaa na nke ọ bụla.

- (ch) **Mkpụrụ okwu ke-echiche:** N'ebe a, a na-agbado ụkwụ n'echiche ahọpụta mkpụrụ okwu e nwere n'asụsụ. Ọ na-akọwa na otu mkpụrụ okwu kwesiri inwe naanị otu ọnụ echiche. N'ihī nke a, ọ bụrụ na mkpụrụ okwu nwere otu echiche, ọ bụrụ otu mkpụrụ okwu; mana ọ bụrụ na o nwere echiche abụọ, a sị na ọ bụ mkpụrụ okwu abụọ dg. Ọmụma atụ

- 1) a. éké 'ụdị agwọ'
- b. éké 'onye uwe ojii'
- ch. m̀kpú 'ube'
- d. m̀kpú 'ụlọ arụrụ'
- f. òtù 'mmadụ ole na ole nwere otu mbunuche'

g òtù 'etu'

N'ebe a 'eke', 'mkpu' na 'otu' bụcha mkpuru okwu abụọ abụọ n'ih na ha na-eziputa echiche abụọ n'otu n'otu.

(d) Mkpuru okwu ke-odidi

Nke a bu idi mkpuru okwu ebe a na-agbado ukwu naani n'odidi wee na-achoputa mkpuru okwu n'asusu. N'ebe a, a na-ewe na odidi mkpuru okwu nke o bua puru iche n'odidi mkpuru okwu ndi ozu. Nke a putara na mkpuru okwu o bua nwere odidi nke ya. Mkpuru okwu di iche na nsupe ma o bu udaolu, mara na ha bụcha mkpuru okwu n'otu n'otu. Na-elekwasị anya n'echiche. Ima atụ

- (2) a. ògò 'ebere'
 b. ògò 'nwa nne/ndi di ma o bu nwunye nwa'
 ch. ézè 'onye ndu'
 d. ézé 'akuku ahụ e ji ata ihe
 e. ri-ri 'ri n'oge gara aga'
 f. ri-e-la 'rigo'

NNWALE ONWE

Jiri atụ dabara ofuma kowaa idi mkpuru okwu e nwere n'Igbo.

3.3 Uzọ e si amata mkpuru okwu

Nwankwegu (2013) gbadoro ukwu n'echiche Ndimele (1999) na Crystal (2008) wee tuputa uzu e nwere ike gbasoro wee choputa ekwurekwu e nwere ike ikpo mkpuru okwu n'asusu. Ha bu:

- (a) **Usoro nnoro onwe:** Nke a na-egosi na okwu o bua pekarisiri mpe, nwee ike ikwuru onwe ya ma nwee echiche bu mkpuru okwu. Usoro a si n'aka Bloomfield (1933). O na-akowa na tupu a kpo okwu o bua mkpuru okwu na o ga-enwe ike ikwuru onwe ya ma nwee echiche zuru oke. O ga-akwuli n'onwe ya ka n'odidi ka n'echiche. Nke a putara na mgbakwunye abughi mkpuru okwu di ka a-/e- (mme-ka-ngwaa), i-/i- (mfinitivu), -ghi (nju) dg. O putakwaziri na o ga-esi ike ikowa okwu ndi a na-ahu di ka mkpuru okwu n'ih na echiche ha anaghi aputacha ihe ma o bu kwuru onwe ha.
- (b) **Usoro mgbochi ntinye:** Nke a na-akowa na mkpuru okwu bu ogbara mkpuru echiche nke na a gaghị etinyenwu ihe o bua n'agbata ya oge a na-ekwu okwu ghara imebi echiche ya. Omuma atụ:

- (3) a. ụlọ akwụkwọ (3b) *akwụlọkwọ
 (4) a. ogologo osisi (4b) *osiogologosi

Atụ ndị a na-egosi na oge ọ bụla e tinyere okwu ọhụụ n'agbata otu mkpụrụ okwu, ọ ga-emebi echiche ya ma ọ bụ gbanwee ya ka ọ bụrụ okwu ọzọ.

(ch) Usoro nkwụdo n'ogbara: Nke a na-akọwa na okwu ọ bụla a ga-akpọ mkpụrụ okwu ọkachasi mkpụrụ okwu ùkwù, anaghị enye ohere ka a hazigharịa etu ọ dị n'ogbara n'emebighi echiche ya. Nke a pụtara na ọdịdị mkpụrụ okwu dị chīm, nke na e nwere ike si n'otu ebe wega ya ebe ọzọ n'ahiri okwu mana a gaghi ewepuli akukụ ya si n'otu ebe gaa n'ebe ọzọ na mkpụrụ okwu ahụ. Ọmụma atụ:

- (5) a. ezumike '***ikeezum**'
 b. A choro m **ezumike**
 ch. **Ezumike** ka m choro
- (6) a. amamihe '***iheamam**'
 b. Ọ bụ onye oke **amamihe**.
 ch. Onye oke **amamihe** ka ọ bụ.

N'atụ 5a na 6a, mbugharị e bughariri akukụ mkpụrụ okwu mere ka echiche ha mebie. Ọ dighi etu a oge ebughariri mkpụrụ okwu ahụ n'onwe ya di ka e si gosi n' atụ ndi ọzọ.

(7) Usoro nkebi na mkpọpụta: N'usoro a, a na-agbado ukwụ na nkebi ekumume a na-enwe n'agbata otu mkpụrụ okwu na ibe ya. A kọwatula nke a oge e kwuru maka mkpụrụ okwu ke-akpomakpo na mkpụrụ okwu ke-otografi. Oge a na-akpọpụta mkpụrụ okwu, a na-akwusitu na mbido na njedebe ya iji kurutu ume tupu a kporo gawa n'ihu. Nke a na-enye aka ime ka okwu e kwuru nwee echiche.

Site n'usoro ndi a kwarala n'ebe a, onye na-asu asusu, tumadi asusu Igbo, ga-enwe ike choputa mkpụrụ okwu oge a na-ekwu okwu. E wezuga ihe ndi a, onye ọ bula si na ọ ma mkpụrụ okwu e nwere n'asusu Igbo ma ọ bụ asusu ọ bula kwesiri ima ihe ndi a: usoro mkpọpụta, nkeji asusu, ọdidi, echiche na nsina onodu mkpụrụ okwu ahụ.

(i) Usoro mkpọpụta mkpụrụ okwu: Nke a gunyere ima etu e si akpọpụta mkpụrụ okwu n'onodu ọ bula. Oge mmadu na-amu mkpụrụ okwu, ọ na-amukwazi usoro mkpọpụta ya. Nke a na-enyere ya aka itinye ya n'ahiri okwu etu kwesiri. Onye ma mkpụrụ okwu di ka *éwú*, *àchìchà*, *odogwu* ga-ama etu ndi nwe

asụsụ si akpọpụta ha ọkachasi iwebata ụdaolu etu o kwesiri. Onye ahụ kwesikwaziri ịma nkeji okwu ole nke ọ bụla n'ime ha nwere.

- (ii) **Ọdịdị mkpụrụ okwu:** Ọmụma mkpụrụ okwu gụnyere ịma ọdịdị ya dị ka mofim ole mebere ya bụ mkpụrụ okwu. Onye ma mkpụrụ okwu Igbo kwesiri ịma na *ewu* bụ otu mofim mana *Obinna* nwere mofim abụọ.
- (iii) **Nkeji asụsụ nke mkpụrụ okwu dị na ya:** Onye na-asụ Igbo ịma mkpụrụ okwu gụnyere onye ahụ ịma nkeji asụsụ mkpụrụ okwu dị na ya. Onye ọ bụla ma asụ asụsụ ga-etinyeli mkpụrụ okwu n'ebe ọ dabara n'ahiri okwu. Oge ọ bụla onye na-asụ Igbo ma ọ bụ asụsụ ọ bụla tinyetara mkpụrụ okwu n'ebe o kwesiri n'ahiri okwu, ọ na-egosi na onye ahụ mara ọrụ mkpụrụ okwu ahụ na-arụ n'ahiri okwu. Nke a pụtakwaziri na ọ ma nkeji asụsụ ọ dabara na ya.
- (iv) **Echiche mkpụrụ okwu:** Onye ọ bụla ma mkpụrụ okwu n'asụsụ ọ bụla ga-ama echiche niile mkpụrụ okwu ahụ nwere n'asụsụ ahụ. Nke a ga-enyere ya aka oge o ji ya arụ ọrụ n'asụsụ. Ọ ga-agbalị ihu na ọ na-ezipute echiche kwesiri ebe ọ bụla o tinyere ya n'ahiri okwu.
- (v) **Nsina ọnọdu mkpụrụ okwu:** Ọ bughị naanị echiche mkpụrụ okwu dị mkpa n'imatata mkpụrụ okwu; ọ dịkwa mkpa ịma mgbe e kwesiri iwebata echiche ọ bụla mkpụrụ okwu nwere n'ahiri okwu. Ọmụma atụ, n'asụsụ Igbo, *eke* nwere ike ibụ *udi agwo* ma ọ bụ *onye uwe ojii*. Ọ bụ site n'ọnọdu ka okwu ga-eji mata nke ọ choro iziputa oge ọ na-ekwu okwu.

NNWALE ONWE

Deputa uzọ e si amata mkpụrụ okwu.

4.0 MMECHI

Mkpụrụ okwu dị nnukwu mkpa n'amụmamụ mmebe okwu n'asụsụ Igbo maka na ọ bụ okwu e mebere n'ogo mmebe okwu ka e ji ewube ahiri okwu. Na nkeji a, e gosiri na akparamagwa mkpụrụ okwu dị iche iche si n'otu asụsụ gaa n'ozọ. Site na nkọwa e nyerela, ị ga-enwe ike tulerita akparamagwa mkpụrụ okwu n'asụsụ Igbo nakwa asụsụ ndị ọzọ.

5.0 NCHIKỌTA

N'ihe omumụ a, a gbadoro ukwu n'ihe ndi okaasusu kwuru wee kowaa mkpuru okwu. E kwuru na o nweghi otu nkowa zuru oke ikowa mputara mkpuru okwu kpom kwem n'ihhi na akparamagwa ya di otutu ma dikwa iche iche etu asusu si di ubara. A gbadokwaziri ukwu n'akparamgwa mkpuru okwu n'asusu wee weputa udidi mkpuru okwu e nwere n'asusu

Igbo. Ha bụ mkpụrụ okwu ke-edide, ke-akpọmakpọ, ke-ọdịdị na ke-echiche. E nwekwaziri ihe ndi a turu anya na onye o bula ma mkpuru okwu asusu o bula tumadi asusu Igbo kwesiri ima. Ha bu usoro mkpopta, odidi, nkeji okwu, echiche na nsina onodu mkpuru okwu

6.0 IHE OMUME

- 1 Gini bu mkpuru okwu?
- 2 Deputa ma kwaa udi mkpuru okwu e nwere n'asusu Igbo.
- 3 Enyi gi si na o ma mkpuru okwu Igbo; kedu ihe ndi i turu anya na o kwesiri ima gbasara mkpuru okwu ndi a? Maa atu n'ebe kwesiri ekwesi.

7.0 NRUTAKA/NGUMI

Bloomfield, L. (1933). *Language*. London: George Allen and Unwin.

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Haspelmath, M. na Andrea D. S. (2010). *Understanding Morphology (2nd edition)*. London: Hodder Education.

Mbah, B.M, Mbah, E., Ikeokwu, E., Nweze, I., Okeke, C., Ugwuona, C., Eze, E.A, Onu, J., Akaeze, C., Omeje, G. & Uzoigwe, B. (2013). *Igbo Adi: Igbo-English English-Igbo Dictionary of Linguistic and Literary Terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

MODUL 2 MỌFIM

Yunit 1	Nkọwa mọfim
Yunit 2	Mọfim na nkeji okwu

YUNIT 1 NKỌWA MỌFIM

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpọm kwẹm
 - 3.1 Nkọwa Mọfim
 - 3.2 Njirimara Mọfim
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruutuaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

Na modul 1, a kọwara na ihe a na-agbado ụkwụ na-atụle usoro mmebe okwu asụsụ ọ bụla, dị ka asụsụ Igbo, bụ mọfim ma ọ bụ mkpụrụ echiche. Ya ka o ji dị mkpa na a kọwara ihe mọfim pụtara n'uju ka i nwee ike ghọta okwu e nwere ike ikpọ mọfim ma ọ bụ mkpụrụ echiche n'asụsụ Igbo. Ya bụ na a ga-akọwa ihe mọfim pụtara, ya na njirimara ya na yunit a dị ka o si metụta Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- kọwaa ihe mọfim pụtara.
- kọwaa ọdịdị mọfim Igbo ma nye ọmụma atụ.

3.0 NDỊNA KPỌM KWẸM

3.1 Nkọwa mọfim

Mọfim bụ irighiri okwu nwere echiche mana e nweghi ike ikeri ya ekeri n'emebighi echiche ya. E nwekwaziri ike isi na ọ bụ mperimpe okwu ma ọ bụ okwu pekarisiri mpe nwere echiche nke na a gaghi ekeri ya n'agbanweghi ma ọ bụ mebie echiche ya. Mbah na Mbah (2014) kọwara mọfim dị ka irighiri okwu nwere echiche n'uto asụsụ nke a na-enweghi ike igbuda n'emebighi echiche ya bụ okwu (hukwa Emenanjo, 1991;

Nwankwegu, 2013, Fromkin, Rodman na Hyams, (2009). Site na nkowa ndi a, uzọ ihe atọ gbara okpuruokpu ka e kwesiri ima gbasara mofim. Ha bu:

- a. O bu irighiri okwu/mperimpe okwu
- b. O ga-enweriri echiche
- ch. A gaghị ekerinwu ya n'emebighi ma o bu gbanwee echiche ya.

O di mkpa ka e kwuo na isi sekpu nti a na-eleba anya na mofoloji ma o bu usoro mmebe okwu bu mofim. N'ihhi nke a, o di mkpa ka onye o bu na-eleba anya na mmebe okwu otu asusu ma o bu nke ozọ ghotā ihe mofim putara nakwa okwu ndi e nwere ike ikpo mofim n'asusu a na-eleba anya na ya. Iji maa atū, onye o bu na-asu Igbo kwesiri ima ihe di iche n'okwu ndi a:

- (1) si
- i-si
- si-e
- si-ri
- si-e-la
- si-be-ghi

E lee anya n'atū a, a ga-achoputa na e nwere mmekorita di n'etiti okwu ndi a. Ha niile nwere isi ngwaa **si**, nke bu mgborogwu echiche ya bu ukwu ngwaa. N'ihhi nke a, a ga-ewe ya di ka otu mofim maka na a gaghị ekerinwu ya n'emebighi echiche ya. Mperimpe okwu ndi ozọ dabere na **si** bukwa mofim ndabe di iche iche. Ha na-eziputa echiche di iche iche nke ha na-etinye n'echiche isi ngwaa (**si**). O di mkpa ka e kwuo na o nwere iwu na-achikwa mgbakwunye ndi na-eso **si** n'ihhi na a naghị etinye mgbakwunye n'okwu aghara aghara. O bu iwu a na-egosi etu mgbakwunye si eso ibe ya n'ogbara mkpuru okwu. Oge o bu mmadu hapuru iso iwu a ma o bu tinye mgbakwunye n'uzọ megidere iwu a, o ga-enweta okwu enweghi echiche di ka n'omuma atū ndi a.

- (2) a. *si-i
- b. *ghi-si
- ch. be-ghi-si

Atū di na (2) na-egosi na okwu ndi e wubere enweghi echiche yitere atū ndi ozọ di na (1) maka na a gbasoghi iwu na-achikwa ntinye mgbakwunye oge a na-ewube okwu ndi a. Nke a na-egosi n'ezie na o nwere iwu na-achikwa etu e si a gbakwunye mofim n'isi ngwaa. A ga-eleba anya na nke a oge a ga-akowa nsina ngwaa.

NNWALE ONWE

Kowaa mofim n'uju.

3.2 Odidi/njirimara mofim n'Igbo

E nwere ufodu ihe e ji ama na okwu bu otu mofim ma o bu karja

- a. Mofim nwere ike ibu otu mkpuru okwu, di ka, ewu, ezi, ulo, anyi dg. A gaghị ekerinwu mkpuru okwu ndi a n'emebighi echiche ha.
- b. O nwere ike ibu isi ngwaa, di ka, si, ri, zi, za, ma.
- ch. O nwere ike ibu mgbakwunye di iche iche di ka si-e, si-e-la, si-

be-ghi, i-si; e-si,

e-si-m-e-si.

- d. O nwere ike ibu nsokwunye di iche iche di ka *cha, kwa* dg.
- e. O newkwara ike buru otu mkpuru abichii di ka nru aka, 'a' na nnochiaha, di ka, i, i, o, o dg.

NNWALE ONWE

Deputa njirimara mofim ise

4.0 MMECHI

Mofim bu isi sekpu nti n'amumamu mmebe okwu n'asusu Igbo maka na o bu ya ka e ji ewube mkpuru okwu. Na nkeji a, e gosiri irighiri okwu di iche iche e nwere ike ikpo mofim n'Igbo. Nke a ga-enyere oguu aka isonye na nkeji nkuzi ndi ozu. Site na nkowa e nyerela, i ga-enwe ike tulerita akparamagwa mofim n'asusu Igbo nakwa n'asusu ndi ozu.

5.0 NCHIKOTA

N'ihe omumu a, a gbadoro ukwu n'ihe ndi okaasusu deelara wee kowaa mofim. E kwuru na uzu ihe ato gbara okpuruoku e kwesiri ima gbasara mofim bu na (a) o bu mperimpe okwu (b) o ga-enweriri echiche, (ch) A gaghị egbudali ya n'emebighi ma o bu gbanwuo echiche ya. E ziputakwaziri odidi mofim Igbo. E kwuru na o nwere ike ibu mkpuru okwu, mgbakwunye, isi ngwaa, nsokwunye ma o bu mkpuru abichii mana ha niile ga-enwe echiche.

6.0 IHE OMUME

1 Gini bu mofim?

2 Jiri atụ dabara nke ọma kọwaa ọdịdị mọfim Igbo.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Mbah B. M, Mbah E. E (2014). *Atumatụ Amumamụ Asusu*. University of Nigeria Press Ltd, Enugu.

Emenanjo, E. N. (1991). *Nchikọta Asusu na Ụtọ asusu Igbo Izugbe*. Lagos: Longman.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 2 MỌFİM NA NKEJI OKWU

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpọm kwẹm
 - 3.1 Mọfim na nkeji okwu
 - 3.2 Myiri n'etiti mọfim na nkeji okwu
 - 3.3 Ndịmiche n'etiti mọfim na nkeji okwu
- 4.0 Mmehi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngụmi

1.0 MKPỌLITE

Na yunit nke a, a ka elebachara anya, a kọwara mọfim n'uju nakwa okwu ndị e nwere ike ịkpọ mọfim. Nke a bụ iji hụ na ị ga-enwe ike ịchọputa mọfim ma ọ bụ gbudaa mkpuru okwu iji gosiputa mọfim mejuputara ya. N'agbanyeghi nke a, i nwere ike inwe mgbagwoju anya oge ụfọdụ ịma okwu i nwere ike ịkpọ mọfim na nke ị ga-akpọ nkeji okwu. N'ihi nke a, a ga-eleba anya n'ihe dị iche n'etiti mọfim na nkeji okwu n'asụsụ Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- tulerịta mọfim na nkeji okwu
- jiri atụ dabara nke ọma kọwaa myiri na ndịmiche dị n'etiti mọfim na nkeji okwu.

3.0 NDỊNA KPỌM KWẸM

3.1 Mọfim na nkeji okwu

E nwere ndịmiche dị n'etiti mọfim na nkeji okwu. A kọwara mọfim dị ka irighiri okwu nwere echiche, nke a gaghi ekerinwu n'emebighi echiche ya. Otu ihe gbara ọkpurukpu na nkọwa mọfim bụ na ọ ga-enweriri echiche. N'ihi ya, ọ bụ n'echiche ka a na-agbado ụkwụ achọputa mọfim. Okwu dị ka *isi, aka, ụkwu, osisi, ogologo, amuma*, wdg bụcha mọfim n'ihi na ha nwere echiche nke aka aha n'otu n'otu. A gaghi egbudanwu ha n'emebighi echiche ha.

Nkeji okwu, n'aka nke ọzọ, bụ otu nkebi mkpọputa okwu. A na-agbado ụkwụ n'ekumume na-agụ nkeji okwu. Asụsụ Igbo bụ asụsụ ụdaolu. Okwu na-adaputa n'olu n'olu oge a na-ekwu okwu. Ya mere na ọ na-enwe ụdaolu. Otu nkeji okwu na-abụkarị ma ọ bụ mgbochi-ume na ụdaume. na-eso ya ka o wee kwe mkpọputa. Ọ bụ ekumume na-enye aka ịgụta nkeji ole mebere otu mkpuru okwu. Ọ na-enyekwazị aka n'itinye ụdaolu n'ebe kwesiri n'okwu ọ bụla. Ya mere e ji kwuo na nkeji okwu ọ bụla na-ebu ụdaolu. Etu o sila dị, ọ bughị iwu na nkeji okwu ga-enwe echiche. Oge ọ bụla nkeji okwu nwere echiche, mara na ọ bụ nkeji okwu ma burukwa mofim. Omuma atụ:

- (1) a. Mkpọ aha: *di, nwa,*
 b. Ngwaa: *nọ, bi, di*
 ch. Nnọchi aha: *ha, i/i, o/o dg.*

NNWALE ONWE

Kọwaa mofim na nkeji okwu na nke nke

3.2 Myiri n'etiti Mofim na Nkeji okwu

Mofim na nkeji okwu yiri onwe ha n'ihi na oge ụfọdụ, nkeji okwu na-enwe echiche etu mofim si enwe echiche. N'ọnọdụ a, otu mofim na-abụkarị otu nkeji okwu dị ka ọ dị n'atụ ndị a na-esote.

- (2) di (otu mofim) (otu nkeji okwu)
 nwa (otu mofim) (otu nkeji okwu)
 Chi (otu mofim) (otu nkeji okwu)
 nọ (otu mofim) (otu nkeji okwu)
 bi (otu mofim) (otu nkeji okwu)

Okwu ndị a niile bụ otu mofim otu mofim ma bukwara otu nkeji okwu otu nkeji okwu n'otu n'otu. Ha niile nwere echiche aka ha nke a gaghi egbudali n'emebighi echiche ha n'otu n'otu. N'ọnọdụ a, e nwere ike isi na mofim na nkeji okwu yiri onwe ha.

NNWALE ONWE II

Deputa myiri di n'etiti mofim na nkejiokwu.

3.2 Ndimeche n'Etiti Mofim na Nkeji okwu

N'aka nke ọzọ, e nwakwaziri ike isi na mofim di iche na nkeji okwu n'ihi na ọ bughị oge niile ka nkeji okwu na-enwe echiche; ọ bughị iwu na ọ ga-enwe echiche, ima atụ:

- (3) a. aka (otu mofim) a/ka (nkeji okwu abuo)
 b. osisi (otu mofim) o/si/si (nkeji okwu ato)
 ch. ekwe nti (mofim abuo) e/kwe/n/ti (nkeji okwu ano)
 d. ukwo chukwu (mofim abuo) u/ko/chu/kwu (nkeji okwu ano)

N'atu ndi a, aka, osisi, ekwe, nti, ukwo na Chukwu bucha mofim n'onwe ha n'ihhi na ha nwere echiche. N'aka nke ozoo 'a' na 'ka' di ka e si gosi na (3a) bu nkeji okwu n'otu n'otu; ha enweghi echiche o bua. Etu a ka o dikwa n'ihe atu ndi ozoo gbasara nkeji okwu. O nweghi nkeji okwu o bua nwere echiche n'atu ndi a.

Nke ozoo bu na nkeji okwu na-abukari udaume, ma o bu udaume na mgbochiume na-esote ya di ka atu di na (3) si gosi. E lee anya n'etu e si kewasi nkebi okwu di n'atu (3), a ga-achoputa na nkeji okwu nwere ike ibu udaume, di ka, a, o, e, na u. Nkeji okwu di n'atu 3 malitere n'udaume. Ndi ozoo buzi mgbochiume, di ka, ka, si, kwe, ti, chu, kwu na myiri udaume. di ka 'n'. N'aka nke ozoo, o bu echiche ole di n'okwu ka e ji akowa mofim ya. Okwu nwere echiche abuo ga-abu mofim abuo. A choo igbuda ya bu okwu, a ga-agbado ukwu n'echiche ole di na ya. N'ihhi nke a, a gaghii etinye anya na nkeji okwu ole mofim nwere mgbe a na-akowa ya.

NNWALE ONWE

Kowaa ka mofim si di iche na nkejiokwu

4.0 MMECHI

Na nkeji nkuzi a, a tulere myiri na ndimiche di n'etiti mofim na nkeji okwu. Nke a ga-enyere gi aka oge o bua i choo igbuda mofim. O ga-eme ka ha mara nke a na-ekwu maka ya oge a na-atule mkporu okwu.

5.0 NCHIKOTA

Na nchikota, mofim bu irighiri okwu nwere echiche nke a pughi igbuda n'emebighi echiche ya. N'aka nke ozoo, nkeji okwu bu otu nkebi mkpoputa a na-enweta site n'otu nkubiri ume oge a na-akpoputa okwu. Mofim na nkeji okwu yiri onwe ha n'ihhi na ha abuo nwere ike inwe echiche. Nke a na-aputa ihe oge otu mofim nwere otu nkeji okwu. N'aka nke ozoo, mofim di iche na nkeji okwu n'ihhi na mofim ga-enweriri echiche mana iwu abughi na nkeji okwu ga-enweriri echiche.

6.0 IHE OMUME

Kọwaa myiri na ndịmiche dị n'etiti mọfim na nkeji okwu.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, E. N. (1991). *Nchịkọta Asụsụ na Ụtọ asụsụ Igbo Izugbe*. Lagos: Longman.

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Mbah B. M, Mbah E. E. (2014). *Atụmatụ Amụmamụ Asụsụ*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd, Enugu.

Mbah, B.M, Mbah, E., Ikeokwu, E., Nweze, I., Okeke, C., Ugwuona, C., Eze, E.A, Onu, J., Akaeze, C., Omeje, G. & Uzoigwe, B. (2013). *Igbo Adị: Igbo-English English-Igbo Dictionary of Linguistic and Literary Terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

MODUL 3 ỤDỊDỊ MỌFİM

Yunit 1	Mọfim Nnọrọ Onwe
Yunit 2	Mọfim Ndabe

YUNIT 1 MỌFİM NNỌRỌ ONWE**NDỊNA**

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpọm kwem
 - 3.1 Nkọwa mọfim nnọrọ onwe
 - 3.2 Mọfim mkpụrụ okwu
 - 3.3 Mọfim ụtọ asụsụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchịkọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0 MKPQLITE

N'isi nke atọ, a kọwara mọfim, njirimara ya na etu o si dị iche na nkeji okwu. Na nkeji nkuzi nke a, a ga-eleba anya n'ụdịdị mọfim e nwere n'asụsụ Igbo. E nwere ihe dị iche iche a na-agbado ụkwụ ekewa mọfim. Nke kachasị pụta ihe n'ime ha bụ ọnọdụ mọfim dị ka o si metụta nkwurụ onwe. A gbado ụkwụ na nke a, a ga-enweta ụdị mọfim abụọ gbara ọkpurukpụ. Ha bụ:

- (a) Mọfim nnọrọ onwe na
- (b) Mọfim ndabe

2.0 MBUNUCHE

Na ngwụcha yunit ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike:

- kọwaa ihe mọfim nnọrọ onwe pụtara ma maa atụ ya.
- iziputa ihe a na-agbado ụkwụ achọpụta mọfim nnọrọ onwe
- depụta ma kọwaa ụdị mọfim nnọrọ onwe e nwere n'asụsụ Igbo ma nye ọmụma atụ na nke ọ bụla

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Mofim nnoro onwe

Mofim nnoro onwe bu mofim ndi ahụ nwere ike ikwuru onwe ha di ka mkpuru okwu. Oge ufodu, a na-asị na o bu mofim nwere echiche ma nwee ike ikwuru onwe ya di ka mkpuru okwu. Nwankwegu (2013) kwara na o bughị mofim nnoro onwe niile na-enwe echiche oge ha kwuru onwe ha. Omuma atụ, *a, ahụ, na* anaghị enwe echiche ma ha kwuru onwe ha. N'ihị nke a, ihe kachasị mkpa n'ikwa mofim nnoro onwe bu na o ga-akwudoli di ka mkpuru okwu, ima atụ, *ji, ede, efere, uwe, ogiri, no*. O bu na mofim nnoro onwe ka mofim ndabe na-adabere ma na-agbakwunye echiche na ya. Mofim nnoro onwe na-anabata mgbakwunye; nke a mere e ji akpo ya mofim mgborogwu, ima atụ, *no, mà*

- (1) a. O **no** n'ulo nna ya.
 b. O **no-ro** n'ulo nna ya afọ ise
 ch. Uche **ma** ya ofuma
 d. Uche **a-ma-ghị** nke bu nke.

N'atụ ndi a, *no* na *ma* bu mofim mgborogwu n'ihị na ha nwere ike ikwuru onwe ha di ka e si gosi na (1a) na (1ch). N'atụ 1b na 1d, mofim ndi e degoro edego bu mofim ndabe. Ha dabere na mofim mgborogwu a na-ekwu maka ya.

O bughị oge niile ka mofim nnoro onwe na-enwe echiche ma o kwuru n'onwe ya. Ufodu na-enwe echiche naanị mgbe ha no n'ahiri okwu. N'ihị nke a, e nwere udi mofim nnoro onwe abuo. Ha bu:

- i. Mofim mkpuru okwu
 ii. Mofim utọ asusu

A ga-alebazi ha anya n'otu n'otu.

NNWALE ONWE

Deputa udi mofim nnoronwe abuo i mara

3.1.1 Mofim mkpuru okwu

Mofim mkpuru okwu bu mofim nnoro onwe na-enwe echiche ma ha kwuru onwe ha. Ha na-akwuru onwe ha ma nwee echiche zuru oke gbasara odidi, nkwa ma o bu akparamagwa ihe o bu la ha na-ekwu maka ya. Ha nwere ike ibu mkpo aha, ngwaa, nkwa aha ma o bu nkwa, omuma atụ,

- (2)
- a. oche (mkpọ aha)
 - b. akwa (mkpọ aha)
 - ch. Obi (mkpọ aha)
 - d. ojii (nkọwa aha)
 - e. ọcha (nkọwa aha)
 - f. ma (ngwaa)
 - g. nọ (ngwaa)
 - h. bi (ngwaa)
 - i. nwayọọ (nkwuwa)
 - j. ọsiịsọ (nkwuwa)

A na-esi n'ụfọdụ mọfim mkpụrụ okwu ewube okwu ọhụrụ.

NNWALE ONWE

Kọwaa mọfim mkpụrụ okwu n'uju.

3.1.2 Mọfim Ụtọ asụsụ

Mọfim ụtọ asụsụ, n'aka nke ọzọ, bụ mọfim nnọrọ onwe na-enwe echiche naanị oge e tinyere ya na nkebi okwu ma ọ bụ ahịrị okwu. Ha anaghị enwe echiche ma ha kwurụ onwe ha. Ihe kpatara nke a bụ na ha enweghi echiche aka ha dị ka mọfim mkpụrụ okwu. Ha na-arụ ọrụ ụtọ asụsụ na nkebi okwu ma ọ bụ ahịrị okwu site n'itinyekwu echiche na mkpụrụ okwu ya na ha na-agakọ. Mọfim ndị dabara na nkọwa a bụ obere nkeji asụsụ dị iche iche dị ka nrụmaka, njikọ, nnọchi aha, isi ahịrị mmeju na nnyemaka ngwaa. Ọmụma atụ

- (3)
- a. a, ahụ, enii (nrụmaka)
 - b. na, ka, ma (njikọ)
 - ch. unu, m, ha (nnọchi aha)
 - d. na, ga (nnyemaka ngwaa)
 - e. na, ka, ma (isi ahịrị mmeju)
 - f. nà, bànyéré, màkà (mbu-uzọ)

Mọfim ndị a niile na-akwụ n'onwe ha mana echiche ha anaghị apụta ihe belu sọsọ ma ha anọ na nkebi okwu, nkebi ahịrị ma ọ bụ ahịrị okwu. Iji mee ka nkọwa a doo anya ọfuma, tũlee ahịrị okwu ndị a:

- (4)
- a. O juru ya **ma** ọ ga-ala ta a.
 - b. **Ma** nwoke **ma** nwaanyị ga-agba ọsọ ta a.

Na atụ (4a), *ma* na-arụ dị ka isi ahịrị mmeju. N'aka nke ọzọ, ọ na-arụ dị ka njikọ n'atụ (4b). E nwere ike ikwu echiche ya oge ọ dị n'ahịrị okwu mana ọ gaghị adị mfe ime nke a ma ọ kwurụ onwe ya dị ka mkpụrụ

okwu. N'ihị nke a, a na-asị na o nweghi echiche ọ na-ezipụta ma ọ kwurụ onwe ya.

NNWALE ONWE

Jiri atụ dabara adaba kọwaa mọfim uto asusu

4.0 MMECHI

Na nkeji nkuzi a, e lebara anya n'otu ụdị mọfim abụọ gbara ọkpurukpụ e nwere n'Igbo, ya bụ, mọfim nnọrọ onwe. Ọtụtụ mkpuru okwu nwere ike ikwuru onwe ha na nkebi okwu, nkebi ahiri ma ọ bụ ahiri okwu bụ mọfim nnọrọ onwe. Okwu ọ bụla na-akwudoli n'enweghi mgbakwunye ọ bụla bụ mọfim nnọrọ onwe.

5.0 NCHIKỌTA

Na nkeji nkuzi a, a kọwara na e nwere ụdị mọfim abụọ: mọfim nnọrọ onwe na mọfim ndabe. A kọwara na mọfim nnọrọ onwe na-akwuru onwe ha dị ka mkpuru okwu. E kewara ya uto abụọ. Ha bụ mọfim mkpuru okwu na mọfim uto asusu. Mọfim mkpuru okwu na-akwu onwe ma nwee echiche. N'aka nke ọzọ, mọfim uto asusu na-arụ ọrụ uto asusu na nkebi okwu ma ọ bụ ahiri okwu. N'ihị ya, ọ naghị enwe echiche ma ọ kwuru onwe ha. E nyere atụ dị iche iche iji kọwaa ha ọfuma.

6.0 IHE OMUME

Jiri atụ dabara adaba kọwaa ụdị mọfim nnọrọ onwe e nwere n'Igbo

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, E. N. (1991). *Nchikọta Asusu na Uto asusu Igbo Izugbe*. Lagos: Longman.

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Mbah B. M, Mbah E. E. (2014). *Atumatụ Amumamụ Asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd, Enugu.

Mbah, B.M, Mbah, E., Ikeokwu, E., Nweze, I., Okeke, C., Ugwuona, C., Eze, E.A, Onu, J., Akaeze, C., Omeje, G. & Uzoigwe, B. (2013). *Igbo Adị: Igbo-English English-Igbo Dictionary of Linguistic and Literary Terms*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 2 MỌFİM NDABE

NDINA

- 1.0 Mkpolute
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nkowa mofim ndabe
 - 3.2. Mgbakwunye na ụdidi mgbakwunye
 - 3.2.1 Ụdidi mgbakwunye site n'ọndu
 - 3.2.2 Ụdidi mgbakwunye site n'oru
 - 3.3 Mgborogwu ndabe
 - 3.4 Nsokwunye
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na unit nke mbu na modul a, e lebara anya na mofim nnoro onwe na ụdidi ya. Etu a ka a ga-esi lebakwa anya na mofim ndabe. N'ebe a, a ga-akowa mofim ndabe na ụdidi ya e nwere n'Igbo. Oge o bu la a na-atule mofim n'otu asusu ma o bu nke ozo, a na-eleba anya n'etu mofim ndabe si akpa agwa. N'asusu Igbo, nke a di nnukwu mkpa n'ihi na mofim ndabe na-arụ otutu oru n'uto asusu nakwa na mmebe okwu. N'ihi nke a, a ga-agbali ileba anya n'ụdidi ya na oru ha na-arụ

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ma nye atu mofim ndabe
- ziputa ihe ndi a na-agbado ukwu ekewa mofim ndabe
- deputa ma kowaa udi mofim ndabe e nwere n'asusu Igbo ma maa atu nke o bu la
- ziputa ndimiche n'etiti mgborogwu nnoro onwe na mgborogwu ndabe
- kowaa mgborogwu ndabe ma nye omuma atu ya n'asusu Igbo.
- kowaa nsokwunye di ka mofim ndabe ma nye omuma atu ya n'asusu Igbo.
- kowaa ihe di iche n'etiti mgborogwu nnoro onwe na mgborogwu ndabe.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Mofim ndabe

Mofim ndabe bu mofim ahụ na-anaghị akwụrụ onwe ya n'adabeghi na mofim ọzọ iji nwee echiche. Mbah na Mbah (2014) kọwara na ọ bu ụdị mofim, nke nwere echiche mana o nweghi ike ikwụrụ onwe ya. Ọ ga-adabedoriri na mofim nnọrọ onwe iji kwudo. N'asụsụ Igbo, okwu na-anabatakari mofim ndabe bu mgborogwu ngwaa na ogwe ngwaa. Mgborogwu ngwaa bu isi ngwaa na-enweghi mgbakwunye ọ bula mana ọ ga-anabatali mofim ndabe di iche iche. N'aka nke ọzọ ogwe ngwaa bu mgborogwu ngwaa nwere mgbakwunye mana ọ ga-ebudoli mgbakwunye ọzọ tinyere nke dibu adi, omuma atu:

(1)	a.	za	(2)	a.	re
	b.	i-za		b.	i-re
	c.	a-za		c.	e-re
	d.	za-a		d.	re-e
	e.	a-za-la		e.	e-re-la
	f.	za-ra		f.	re-re
	g.	za-ghi		g.	re-ghi
	h.	za-a-la		h.	re-e-la
	i.	za-a-la-ri		i.	re-e-la-ri
	j.	za-be-ghi		j.	re-be-ghi
	k.	za-cha-a-la		k.	re-cha-a-la

N'atu (1), *za* na *re* bugbado mgborogwu ngwaa ma ọ bu isi ngwaa maka na o nweghi mgbakwunye ọ bula dabere na ha. N'aka nke ọzọ, *zaa*, *zabe*, *zacha* (i-k), *ree*, *rebe*, *recha* (i-k) bucha ogwe ngwaa n'ihia na ha nwere mgbakwunye, ndi a e dogoro edego, mana ha nabatara mgbakwunye ọzọ tinyere nke dibu na ha di ka e si gosi na (i-k). A gbado ukwu na nke a, e nwere ike isi na mgborogwu nwere ike ibu ogwe okwu mana ogwe okwu niile abughi mgborogwu.

E wezuga nke a, a ga-ahukwazi na mgbakwunye no n'onodu di iche iche n'okwu ndi a. Ufodu bu isi ngwaa uzọ ebe ufodu na-eso ya. Ha narukwa oru di iche iche n'okwu ndi a. N'ihia nke a, e nwere udi mofim

ndabe di iche. Ha bu:

- (i) Mgbakwunye
- (ii) Mgborogwu ndabe
- (iii) Nsokwunye

N'ebe a, a ga-akowazi ha n'otu n'otu

NNWALE ONWE

Gini bụ mofim ndabe? Deputa udi ya i mara.

3.2 Mgbakwunye na Udiri Ya

Mgbakwunye bụ mofim ndabe a na-agbakwunye na mgborogwu ma o bu ogwe okwu iji gbanwee ma o bu gbatia echiche ya ma o bukwanyu nweta okwu oheru. O nwere ike idabe n'akuku di ichiche n'okwu o di na ya. E nwere uzọ abuo gbara okpurukpu e nwere ike igbaso kewaa mgbakwunye e nwere n'asusu Igbo. Ha bu:

- (a) onodu mgbakwunye nyere mgborogwu ma o bu ogwe okwu na
- (b) oru ha na-aru

3.2.1 Udiri Mgbakwunye Site n'Onodu

A gbado ukwu n'ebe mgbakwunye tadoro, a ga-enweta udi mgbakwunye ndi a:

- i. Nganihu
- ii. Nganazu
- iii. Nganetiti
- iv. Ngarube
- v. Nganime

Nganihu

Nganihu bụ mofim ndabe nke na-ebu mgborogwu okwu uzọ na mkpuru okwu. A na-agbakwunye ya tupu mgborogwu okwu o dabere na ya, ima atu:

(3)	n-ju	i-je
	n-gwu,	i-da
	n-ri	o-je (ozi)
	m-bu	o-gba (oso)
	m-yo	u-do (peace)

N'okwu ndi a, *n-*, *m-*, *i-*, *i-*, *o-*, *o-* na *u-* bu nganihu. Ha bu mgborogwu okwu uzọ n'okwu ha di na ya.

Nganazu

Nganazu bụ udi mgbakwunye na-esote mgborogwu ma o bu ogwe okwu o di na ya. Mgbakwunye na-eziputa odidi, ngosi oge (tensi) na ngawanye (aspekt) dabara n'ebe a. Lezie anya n'atu ndi a:

(3)	nwe- re
to- ro
ma- ra
bu- ru | (4) | ja- ra
zu- ru
kwu- ru
si- ri | (5) | ja- ghị |
|-----|---|-----|---|-----|----------------|

Mgbakwūnye niile e dejiri edeji bụ nganazụ n’ihi na ha na-eso mgborogwu okwu. (3) na-eziputa oḍiḍi, (4) na-eziputa tensi ndinazụ ebe

(5) na-eziputa nju

Nganetiti

Nke a bụ mofim ndabe ma o bụ mgbakwūnye na-anọ n’etiti ogwe okwu abụọ. O na-ekewa mkpuru okwu o nọ na ya ụzọ abụọ. N’Igbo, ụdị mgbakwūnye a putara ihe n’omuma atụ ndị a:

- (6) egwu-**r**-egwu → egwuregwu
 ata-**m**-ata → atamata
 ngo-**ri**-ngo → ngoṛingo
 ede-**m**-ede → edemede
 akọ-**m**-onụ → akomonu
 ibe-**r**-ibe → iberibe
 ekwe-**m**-ekwe → ekwemekwe

N’atụ ndị a, mofim ndị e dejiri edeji bụ nganetiti. Ha bụ -r-, -ri- na -m-. Ha nọ n’etiti ogwe okwu abụọ ma kewaa ha nhatanha. Cheta na ihe e ji si na o bụ n’etiti ogwe okwu bụ na okwu ndị a abughizi mgborogwu okwu maka na ha niile nwere mgbakwūnye tupu e tinye nganetiti. Iji maa atụ, *e+gwu* → *egwu*. N’ebe a, *gwu* bụ mgborogwu okwu ebe *egwu* bụ ogwe okwu. O bụ etu a ka o di n’atụ ndị ozo niile e nyere gbasara nganetiti.

Nganime

Nganime bụ mofim ndabe ma o bụ mgbakwūnye a na-etinye n’agbata otu mgborogwu okwu. O di iche na nganetiti n’ihi na a na-etinye nganetiti n’agbata mgborogwu ma o bụ ogwe okwu abụọ. N’amumamu mmebe okwu Igbo, ndi oka asusu enweghi nkwekorita gbasara nganime. Ufodu kwetara na e nwere nganime mana ufodu ekwetaghị. Etu o sila di, nkowa e nyerela na-egosi na e nweghi nganime n’Igbo. Nke a bụ n’ihi na o siri ike ihu ebe e tinyere mgbakwūnye n’etiti otu mgborogwu okwu Igbo. N’agbanyeghi nke a, e nwere nganime n’asusu ndi ozo di ka Ulwa (hu Nwankwegu, 2013)

Ulwa

- (8) a. su:lu ‘nkịta’
 b. su:**ki**-lu ‘nkịta m’
 ch. su:**ma**-lu ‘nkịta gị’
 d. su:**ka**-lu ‘nkịta ya

N’atụ ndị a, mofim ndị e dejiri edeji bụ nganime. Ha dị n’agbata otu mgborogwu okwu. N’asusu Igbo, ufodu ndi oka asusu ekwuola na a bia n’okwu di ka *gafere*, *choputa*, *kwaghpu*, na *fe*, *pu* na *ghe* bucha nganime. Nke adabaghi ma ncha n’ihi na mofim ndi a bucha mgborogwu okwu nwere ike ino di ka isi ngwaa. Nke ozu bu na ha adighi n’agbata otu mgborogwu okwu di ka e si gosi n’atu ndi e nyerela.

Ngarube

Ngarube bu mofim ndabe ma o bu mgbakwunye na-agarube mgborogwu okwu o dabere na ya okirikiri. O na-adika nganihu na nganazu na-agako onu mge o buha e tinyere ha n’okwu. Mbah na Mbah (2014) na-akowa na otu akuku ya bu mgbakwunye na-adi na mbido ebe akuku ya nke ozu na-adi na ngwucha okwu. Atu nke a adighi otutu n’Igbo di ka e si gosi ebe a:

- (9) a. je **n-je-m**
 b. be **m-be-m**

N’atu di n’elu, ‘n...m’ na ‘m...m’ bucha ngarube. Ha garubere *je* na *be* n’otu n’otu.

NNWALE ONWE

Deputa ma kowaa udiri mgbakwunye e nwere n’Igbo gbado ukwu n’onodu ha nyere isi ngwaa.

3.2.2 Udidi mgbakwunye site n’oru

A gbado ukwu n’oru mgbakwunye na-aru, a ga-enweta udi mgbakwunye abuo, ha bu:

- (i) Mgbakwunye utu asusu
 (ii) Mgbakwunye mmebe okwu

Mgbakwunye utu asusu

Mgbakwunye utu asusu bu mgbakwunye ndi ahụ na-aru oru utu asusu di iche iche di ka tensi, aspekt na nju. Ha na-agbanwe oru na echiche

mgborogwu okwu ma o bu ogwe okwu ha dabere na ya mana ha anaghi agbanwe nkeji asusu ya. Omuma atu n'asusu Igbo gunyere -rU₁ 'r-' na udaume. na-eso ya (ngosi tensi ndinazu); -rU₂ (ngosi odidi/tensi ndinugbua); -rU₃ (ngosi ntimiwu); -rU₄ (ngosi nrite), -la/-go (ngosi aspekt mmecha); -ghi (ngosi nju); be (ngosi tensi na aspekt nju); i-/i- (ngosi mfinitivu); a-/e- (ngosi mme-ka-ngwaa) dg. Mgbakwunye ndi a niile bu mgbakwunye ngwaa ma ha anaghi agbanwe nkeji asusu ngwaa ha dabere na ya di ka n'atu ndi a:

- (11) a. Uche je-**re** ahia
 b. Uche nwe-**re** ego
 c. Jee ozi a kita a
 ch Uche je-e-**re** nwa nne ya ozi
 d. Uche e-je-e-**la** ahia
 e. Uche e-je-**be-ghi**

E lee anya n'atu ndi a, a ga-achoputa na okwu ndi a bu ngwaa tupu e tinyere ha mgbakwunye; kae tinyesiri ha mgbakwunye, ha ka abukwa ngwaa. Mgbakwunye e tinyere ha agbanweghi nkeji asusu ha.

Mgbakwunye mwube okwu

Nke a bu mgbakwunye ndi ahia a na-eji emebete okwu ohuru n'asusu di iche iche. Nke a di iche na mgbakwunye utu asusu n'ihi na o nwere ike igbanwe nkeji asusu okwu o dabere na ya. O di uzọ abuo:

- (i) Mgbakwunye mgbati
 (ii) Mgbakwunye mgbanwe

Nke a bu udi mgbakwunye mwube okwu na-agbanwe echiche okwu o dabere na ya mana o naghi agbanwe nkeji asusu ya bu okwu. Emenanjo (2015) kwuru na njirimara ha gunyere ndi a:

- (i.) A na-agbakwunye ha n'isi ngwaa
 (ii) Ha anaghi aru oru utu asusu
 (iii) Ha anaghi agbanwe nkeji asusu okwu ha dabere na ya
 (iv) Ha na-anodebe isi ngwaa nso karia nganazu ndi ozu a gbakwunyere n'isi ngwaa
 (v) Iwepu ha n'okwu anaghi emebi echiche okwu ahia; o bughi iwu na a ga-etinye ya.

E nwere mgbagha n'etiti ndi okaasusu gbasara mgbakwunye dabara na nkowa a nakwa n'usoro nkewa ha. N'agbanyeghi nke a, mgbakwunye mgbati di otutu n'asusu Igbo. Ha na-eziputa echiche di iche iche nke ha na-etinye na ngwaa ha gbakwunyere. Echiche ha na-enwekari gunyere

echiche mbu-uzo, nkwuwa, akshonsat na nnyemaka ngwaa. Echiche nkwuwa kachasi na ha niile (hu Emenanjo, 2015).

Echiche nkwuwa:	-wa	ri- wa	(O ri- wa -go onu)
	-debe	kpu- debe	(kpu- debe m nso)
	-chu	nwu- chu	(O nwu- chu -ru)
anwuchu)			
n'uzo)	-ghari	kwu- ghari	(O na-akwu- ghari
Echiche mbu-uzo (elu))	-go	bu- go	(O na-ebu-go mmiri)
mmadu)	-ku	ta- do	(O na-ata-do n'ahu)
	-te	bu- te	(Bu-te ya ebe a)
	-tu	bu- tu	(O ga-ebu-tu ya n'ahia)
Echiche akshonsat ejma)	-ba	tu- ba	(O ga-atu- ba ya ime)
o gwu)	-gide	me- gide	(I ga-eme- gide ya etu a,
	-ga	si- ga	(O si- ga nri ahụ ugbu a)
blook ahụ echi)	-cha	do- cha	(O ga-edo- cha)
Nnyemaka ngwaa	-riri	je- riri	(I ga-eje-riri uka ta a)
	-nwu	me- nwu	(I ga-eme-nwu ihe a)

N'atu ndi a, mofim niile a dejiri edeji bucha mgbakwunye mgbatu. Ha na-egosi na nkeji asusu okwu ha dabere na ya agbanweghi ka e tinyechara mgbakwunye.

Mgbakwunye mgbanwe

Nke a bu mgbakwunye e ji ewube ma o bu emebe okwu ohuru, nke na-agbanwe echiche na nkeji asusu okwu o dabere na ya. Mgborogwu okwu, nke a na-agbadokari ukwu eme nke a bu isi ngwaa. N'agbanyeghi nke a, e newkwara ike isi na nkeji asusu ndi ozo mebeta okwu ohuru mana okwu e nwere ike isi na ya mee nke a pere mpe. Mgbakwunye mgbanwe gunyere nsina ngwaa ufodu di ka ome, ngwa na jerond:

Omuma atu:

(12)	Mgbakwunye →	Ngwaa	mkpo aha
	m-	vọ/yọ	mvọ, myọ (ngwa)
	o-	nwu/sọ	onwu, asọ
	n-	ri/gwu	nri, ngwu (ngwa)
	o-	kwu	okwu
	o-, -u	gu	oguu (omee)

	ọ-	gu	ọgu (akwụkwọ)
(13)	Mgbakwūnye →	Ngwaa	Nkọwa aha
	ọ-	cha	ọchá
	o-	ji	oji

3.3 Mgbọrọgwū ndabe

Mgbọrọgwū ndabe bụ mọfim ndị ahụ na-eziputa echiche zuru oke mana ha enweghi ike ikwu n'onwe ha. Ha na-enwe mgbakwūnye ebe ọ bụla e webatara ha n'ahịrị okwu. Ha yiri mọfim mkpūrū okwu n'ebe niile belu sọ na ha anaghị akwūrū onwe ha n'enweghi mgbakwūnye dabere na ha. Ọtūtū n'isi ngwaa e nwere n'asūsū Igbo bụ mgbọrọgwū ndabe n'ihі na ha ga-enweriri opeka mpe otu mgbakwūnye ebe ọ bụla e webatara ha n'okwu. Isi ngwaa dī ka *nọ*, *bi*, *bū* na *si* nwere ike ikwūrū onwe ha n'enweghi mgbakwūnye (hụ Nweya, 2018). N'aka nke ọzọ, isi ngwaa dī ka **ri-ri-e**, **ri-we**, **ri-ri**, **ri-e-la**, **kwu-kwu-o**, **kwu-we**, **kwu-ru**, **kwu-o-la**, **kwu-ghi**, **kwu-beghi** dg na-enwe mgbakwūnye ebe ọ bụla e wabatara ha n'ahịrị okwu. Tụlekọrịta atū ndī a:

- (1) a. nọ → Ha **nọ** n'ụlọ.
 b. bi → Ha **bi** Ọnịcha.
 ch. bū → I **bū** odogwu.
 d. si → M **si** Aba ugbu a.
- (2) a. ri → Ha na- e-**ri** nri
 b. *Ha na- **ri** **nri**
 ch. Kwu → O **kwu-ru** okwu
 d. *O kwu okwu

N'atū ndī a, a ga-achọpūta na ụfọdū isi ngwaa e nwere n'asūsū Igbo bụ mọfim nnọrọ onwe dī ka e si gosi na (1). Ndī a nwere ike inọ naanī ha dī ka isi ngwaa n'enweghi mgbakwūnye dabere na ha. N'aka nke ọzọ, ụfọdū isi ngwaa bụ mgbọrọgwū ndabe maka na ha anaghị akwūrū onwe ha n'enweghi mgbakwūnye dabere na ha dī ka e si gosi n'atū (2). Imirikiti isi ngwaa e nwere n'Igbo na-akpa agwa etu a.

NNWALE ONWE

Depūta ma kọwaa ụdīdī mgbakwūnye e nwere n'Igbo gbado ụkwū n'ọrū ha n'ahịrị okwu.

3.4 Nsokwūnye dī ka mọfim ndabe

Nsokwūnye bụ mperimpe okwu ma ọ bụ mkpūrū okwu na-etinyeso echiche n'ahịrị okwu. Ha nwere ike iso okwu niile ma e wepu mbu-uzọ. N'ihі nke a, o nwere ike inọ ebe ọ bụla n'ahịrị okwu. Ọtūtū oge, ọ na-anọdewe ngwaa, mkpọ aha na nkọwaaha. Ọ būrū na o sote ngwaa, e

dekota ha abụọ ọ́nụ́, mana o sote nkeji asụsụ ọ́zọ́, e desaa ha edesa. O kwesiri ka a ghota na nsokwunye abụghị ngwaa ma ọ́ bụ́ nsonazụ́ n'ihì na ha nwere ike iso okwu ndị́ ọ́zọ́ tinyere ngwaa; mana nsonazụ́ na-eso n.aanị́ ngwaa n'ahirí okwu. Nsokwunye e nwere n'asụsụ́ Igbo gụnyere *cha, kwa, kwanu*. Omuma atụ́:

- a. Ihe ndị́ a bụ́**cha** ihe oriri.
- b. Ihe ndị́ a **cha** bụ́ ihe oriri.
- c. Ihe ndị́ a bụ́ ihe oriri **cha**.
- d. Onye **kwa** bụ́ onye ahụ́?
- e. Onye bụ́**kwa** onye ahụ́?
- f. Onye bụ́ onye ahụ́ **kwa**?

E lee anya n'atụ́ ndị́ a, a ga-achọpụta na echiche ọ́ na-etinye n'ahirí okwu bụ́ nke nrụdo (aka). Omuma atụ́ ndị́ ọ́zọ́ gụnyere:

- a. Giní **kwanu** bụ́ ihe ahụ́?
- b. Giní bụ́**kwanu** ihe ahụ́?
- c. Giní bụ́ ihe ahụ́ **kwanu**?

Ọ́ bụ́ naanị́ mgbe ọ́ na-eso ngwaa ka a na-edekọ́ ya na okwu ọ́ na-eso ọ́nụ́.

NNWALE ONWE IV

kowaa nsokwunye dī́ ka mofim ndabe.

4.0 MMECHI

Ka e lebachara anya na mofim ndabe n'Igbo, a chọpụtara na e nwere ụzọ́ dī́ iche iche e nwere ike ịgbado ụkwụ́ wee kewaa ya. Imata ụzọ́ e si ekewa mofim ndabe dī́ nnukwu mkpa n'ighota usoro mmebe okwu Igbo. N'ihì nke a, ọ́ dī́ mkpa ka ị́ gụọ́ yunit a ọ́fuma.

5.0 NCHIKOTA

Na nchikota, a kowara na mofim ndabe bụ́ mofim ndị́ na-anaghi akwudoli n'onwe ya. Ha na-adabe na mofim nnoro onwe iji nwee echiche. E nwere mofim ndabe ato n'Igbo. Ha bụ́ mgbakwunye, mgboro gwu ndabe na nsokwunye. A na-agbado ụkwụ́ n'onodu na oru ekewa mgbakwunye e nwere n'Igbo. A gbado ụkwụ́ n'onodu mgbakwunye nwere isi ngwaa, a ga-enweta udi mgbakwunye ise n'Igbo. Ha bụ́ nganihu, nganazu, nganetiti na ngarube. A gbado ụkwụ́ n'oru, a ga-enweta udi mgbakwunye abuo. Ha bụ́ mgbakwunye mgbanwe na mgbakwunye mgbati. A kowara udi mgbakwunye a niile na yunit a. E labakwara anya na mgboro gwu ndabe na nsokwunye. Mgboro gwu

ndabe bu isi ngwaa ndi ahụ na-anaghi akwudoli n'enweghi mgbakwunye o bula. N'aka nke ozo, nsokwunye na-etinyeso nghota n'ahiri okwu.

6.0 IHE OMUME

- 1 Kowaa mgbakwunye n'uju.
- 2 Kedụ ihe ndi a na-agbado ukwu ekewa mgbakwunye n'Igbo.
- 3 Deputa nkenụdị mgbakwunye e nwere n'asusu Igbo ma nye atụ dabara adaba na nke obula.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Emenanjo, E. N. (2015). *Contemporary Igbo Grammar: Constituents, Features and Processes*. Port Harcourt: M & J Grand Orbit and Linguistics Association of Nigeria.

Fromkin V, Rodman, R na Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language (9th edition)*. Australia: Wadsworth.

Haspelmath, M. na Andrea D. S. (2010). *Understanding Morphology (2nd edition)*.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

MODUL 4 USORO MMEBE OKWU

Yunit 1	Usoro mgbakwūnye nsina ngwaa
Yunit 2	Mbite
Yunit 3	Okwu ọhuru na ngwako
Yunit 4	Ejima okwu
Yunit 5	Nkwuko
Yunit 6	Nsina okwu njakiri na okwu okpu
Yunit 7	Nsina usoro okwu na mgbatị echiche
Yunit 8	Nchabi na ndebiri

YUNIT 1 USORO MMEBE OKWU

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nkwa usoro mmebe okwu
 - 3.2. Nkwa mgbakwūnye di ka usoro mmebe okwu
 - 3.3 Iwu na-achikwa mgbakwūnye n'Igbo
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Isi okwu ozo gbara okpurukpu a ga-eleba anya n'ihe omumu a bu usoro mmebe okwu. Cheta na e kwuru, na mmalite ihe omumu a, na mofoloji bu amumamu na-eleba anya n'etu e si eji mofim emebe mkpuru okwu. Na nkeji nkuzi ndi e lebarala anya, e gosiri udi mofim di iche iche na etu e si kewasia ha. N'ebe a, a ga-ahuzi usoro mmebe okwu di iche iche ebe e ji mofim ndi a wube okwu nakwa iwu na-achi usoro a. Na nkeji nkuzi a kpom kwem, a ga-ekwu maka mgbakwūnye mana a gaghị akowazi ya n'uju n'ihi na e meela nke a na modul 3 ka a ghara ikwughari ihe e kwubugoro.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ihe usoro mmebe okwu putara n'uju

- kowaa mgbakwunye di ka otu n'usoro mmebe okwu putara ihe n'Igbo
- deputa ma kowaa udi mgbakwunye e nwere n'Igbo na etu ha si di iche n'ibe ha
- deputa udi okwu iche iche a na-enweta site n'itinye mgbakwunye.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Usoro mmebe okwu Igbo

Mmuba okwu bu mpaghara amumamu asusu, nke na-amu uzọ e si emebe okwu oheru n'asusu Igbo. N'asusu di iche iche, a na-enwe uzọ putara ihè e si enweta okwu oheru. Uzọ ndi a di iche iche si n'otu asusu ga n'asusu ozọ. Mmuba okwu na-eme ka asusu na-eto ma na-agbanwe n'uzọ di mma. Etu mmadu si achọ ihe oheru, etu ahụ ka asusu si achọ ma na-anabata okwu oheru. O bu ihe ndi nwe asusu kwekoritara na ha ga na-akpo ihe ufodu ka ha ga na-akpo ha. Ha kpebie ihe di etu a, ha na-akpo ya ihe ndi ahụ ha kwekoritara na ha. Ofomata (2002) kwuru na asusu bu chi na-efo, o na-atu ime na-amuta nwa. Iji maa atu, o bughị etu asusu Igbo di n'afọ iri ato gara aga ka a na-atu anya na o ga-adikwa n'oge ugbo a. Otutu ihe mgbanwe adila na ya. O mubaala n'uzọ di iche iche site n'imeputa nakwa iwebata okwu oheru. A hazikwara nke oma, okwu ochie ufodu na-adabazighi n'usoro e si choo. Asusu na-agba mbibi site n'ibe ya. O nweghi asusu e nwere n'ụwa na-anọ naani ya ma o bu kwugide otu ebe. O nweghikwa asusu na-enweghi okwu oheru na okwu asusu ozọ n'ime ya. N'ezie, mgbe ndi mmadu bikotara onu na-emekorita, a na-emebeta otutu okwu oheru iji mee ka mmekorita ha na-aga were were. Ha na-ebitekorita okwu iji mejuputa asusu ha.

Site na nkeji nkuzi e lebarala anya, a ga-achoputa na uzọ kacha puta ihè e si enweta okwu oheru n'asusu Igbo bu imebe okwu site na ngwaa maka na o bu ngwaa na-anabatakarị mgbakwunye di iche iche kari nkeji okwu ndi ozọ. N'ebe a, a ga-eleba anya n'usoro mmebe okwu niile putara ihe n'asusu Igbo.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu usoro mmebe okwu?
- ii. Deputa uru amumamu mmebe okwu bara n'amumamu Igbo.

3.2 Usoro mgbakwunye

Usoro mgbakwunye bu usoro mmebe okwu, nke a na-etinye udi mgbakwunye di iche na mgborogwu okwu iji mebeta okwu oheru site n'igbanwe ma o bu igbatị echiche ma o bu oru, nke okwu na-arụ na

nkebi okwu ma ọ bụ ahiri okwu. Ọ dị mkpa ka e kwunwuo ya na ọ bụ site na ngwaa ka e si emebeta okwu ọhuru site n'itinye mgbakwunye di iche iche. A na-esi na ngwaa enweta okwu nkeji asusu ndi ozo mana a naghị esi na nkeji asusu ndi ozo emebeta ngwaa (hụ Mbah, 1999, 2011, Iloene 2011, Nwankwegu, 2013 & Nweya, 2016). Ọ bụ ya mere otutu ji akpo Igbo asusu ngwaa. Usoro mgbakwunye e nwere n'Igbo gunyere:

- (i) mgbakwunye nganihu
- (ii) Mgbakwunye nganazu
- (iii) Mgbakwunye nganetiti
- (iv) Mgbakwunye ngarube

Oge ufodu, e nwere ike ijiko usoro abuo iji nweta okwu ozo di ka a gae esi gosi ebe a.

- (i.) **Mgbakwunye Nganihu:** A na-esi na mgbakwunye nganihu enweta okwu ndi a n'Igbo.

Nganihu	Mgborogwu	Okwu ohu	Nkeji asusu
i-	kwu	ikwu	mfinitivu
i-	ta	ita	mfinitivu
e- ngwaa	bja	ekwu	mme-ka-
a- ngwaa	ta	ata	mme-ka-
o-	kwu	okwu	mkpo aha
o-	cha	ocha	nkowa

- (i.) **Mgbakwunye nganihu na nganazu:** n'okwu ufodu, a na-agbakwunye nganihu na nganazu n'otu oge iji nweta okwu ohu di ka e si gosi n'atu ndi a.

Nganihu asusu	Mgborogwu	Nganazu	Okwu ohu	Nkeji
o	ta	a	otaa	aha omee
o	kwu	u	okwuu	aha omee
a	gbu	o	agbo	mkpo aha
a	gu	u	aguu	mkpo aha
o	ji	i	ojii	nkowa

- (iii) **Mgbakwunye nganihu na ejima okwu:** n'imebe okwu ufodu, a na-agbaso mgbakwunye nganihu na ejima okwu n'otu oge. N'atu ndi a na-esonu, e tinyere nganihu ma mee isi ngwaa ma ọ bụ mgborogwu okwu ejima (hụ Nwankwegu, 2013:67). Omuma atu:

Nganihu ọ	Ejima okwu tị	Mgborogwu ta	Okwu ohu otita	Nkeji asusu mkpo
aha/jerodu a	zi	za	aziza	mkpo
aha/jerodu a	zi	za	aziza	aha ome
ihe o	gbu	gbu	ogbugbu	mkpo
aha/jerodu				

- (iii) **Mgbakwunye nganetiti:** N'usoro mmebe okwu a, a na-etinye nganetiti n'agbata ogwe okwu abuo. Oge e mere nke a, a na-enweta mkpo aha di iche iche. Omuma atu:

Ogwe ₁	Nganetiti	Ogwe ₂	Okwu ohu	Nkeji asusu
agu	m	agu	agumagu	mkpo aha
ogo	l	ogo	ogologo	mkpo aha
ekwu	r	ekwu	ekwerekwu	mkpo aha
ngọ	ri	ngọ	ngoringo	mkpo aha
nha	ta	nha	nhatanha	mkpo aha

- (v) **Mgbakwunye ngarube:** Mgbakwunye ngarube putara ihe n'usoro mmebe okwu Igbo. O bu usoro mmebe okwu ebe mgbakwunye na-agarube mgborogwu okwu. Ngarube di nganihu na nganazu na-agako onu. A na-agbakwunye akuku nke ihu tupu mgborogwu ebe akuku ya nke abuo ga ano n'azu mgborogwu. Ha di abuo n'Igbo 'n...m' na 'm....m'. E nwere ike ikpo nke a ngarube mfe n'ih i o bu myiri udaume. mejuputara akuku ya abuo. Omuma atu

Nganihu asusu	Mgborogwu	Okwu ohu	Nkeji
'n...m',	je (ngwaa)	njem	mkpo aha
'm...m'	be	mbem	mkpo aha

- (v) **Mgbakwunye ngarube na mmeju:** Nke a bu usoro mmebe okwu ebe o na-abu agbakwunyechaa ngarube na mkporogwu, e tinye mmeju ngwaa ka echiche okwu e mebere wee zuo oke (hu Mbah, 2012 na Nwankwegu, 2013). A na-esi n'usoro a ewube otutu mkporu okwu okachasi mkpo aha na jerodu. Usoro abuo putara ihe n'ebe a bu mgbakwunye ngarube na ntinye mmeju ngwaa. Usoro mmebe okwu di ire karia ngarube mfe. E nwekwaziri ike ikpo ya ngarube ukwu. Udi ngarube a dikwazi abuo n'Igbo: 'a....m' na 'e...m' Omumaatu:

Nganihu	Mgborogwu	Mmeju	Okwu ohuu	Nkeji asusu
a...m	mkpoha	ma (ngwaa)	ihe	amamihe
a...m	mkpoha	di “	ocha	adiocha
a...m	mkpoha	ku “	ku “	aka
akumaka	mkpoha	e...m’	bu “	bu “
onu	ebumonu	mkpoha		
e...m	je “	ije		ejemije
mkpoha				
e...m	me “	nnochi		ememnnochi
mkpoha				

NNWALE ONWE

Deputa udi usoro mgbakwunye ise e nwere n'Igbo.

4.0 MMECHI

Usoro mgbakwunye di ka otu n'usoro mmebe okwu di ire asusu Igbo. A na-esi na ya emebeta otutu mkpuru okwu n'Igbo. Nke a na-abawanye onu ogu mkpuru okwu e nwere n'Igbo n'uzo puru iche. Usoro mmebe okwu Igbo puru iche na nke asusu ndi ozo n'ih na o bu naani ngwaa bu nkeji asusu na-anabata mgbakwunye. A na-esi na ngwaa emebeta nkeji asusu ndi ozo mana anaghi esi na nkeji asusu ndi ozo enweta ngwaa.

5.0 NCHIKOTA

E lebaala anya n'usoro mgbakwunye di ka otu n'usoro mmebe okwu e nwere n'Igbo. E nwere usoro mgbakwunye ise putara ihe n'Igbo. Ha bu usoro mgbakwunye nganihu, nganazu, nganetiti, na ngarube. E nwere ike ijiko abuo ma o bu karja n'ime ha n'imebe okwu. E nwere ike igbakwunye nganihu na nganazu n'otu oge ma o bu jri usoro mgbakwunye nganihu na ejima okwu mebee okwu otu nje. Usoro a niile di ire n'asusu Igbo.

6.0 IHE OMUME

- 1 Deputa ma kwaa udi usoro mgbakwunye ise e nwere n'Igbo. Nye atu kwesiri na nke o bu la.
- 2 “Asusu Igbo bu asusu ngwaa”. Gbado ukwu n'ihe a kwara na yunit a kwaa nke a n'uju.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah B. M. (2012). *Circumfixation in Igbo: An Interface of Syntax and Semantics*.

Mbah na ndị ọzọ (2013). *Ìgbò Àdị*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 2 MBITE

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Mbite nkowa
 - 3.2 Okwu mbite
 - 3.3 Nsughari
 - 3.3 Mbi ogwa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Ihe a ga-eleba anya na nkuzi a bu usoro mmebe okwu ozọ zuru asusu onu nke a na-akpo mbite. O siri ike ihu asusu o bula na-anaghi ebiri okwu site n'asusu ozọ. Oge o bula asusu abuo jekoro, ha ga-ebikorita okwu. N'ihhi nke a, o di mkpa ka e lebaa anya na mbite di ka otu n'usoro mmebe okwu e nwere n'asusu.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa mbite di ka otu n'usoro mmebe okwu e nwere n'Igbo
- detuo ihe na-akpalite mbite n'asusu
- deputa ma jiri atu dabara nke oma kowaa udi mbite e nwere n'Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkowa Mbite

O nweghi asusu zuru oke n'onwe ya. O bu ya mere na asusu o bula na-ebite okwu n'aka asusu ozọ ha na ya nweelara ma o bu na-enwe mmekorita n'udi o bula. Mmekorita nwere ike buru n'udi agumakwukwo, azumahia, ndoro ndoro, egwuregwu, agbamoso agha, alum di na nwunye wdg. Asusu di iche iche na-ebite okwu iji mejuo okwu na-adighi n'asusu ahụ di ka o si metuta ihe ohuru ma o bu echiche ohuru. Nke a na-eme ka asusu na-eto ma na-agbasa. Mbite di ka usoro mmebe okwu bu usoro zuru mba onu n'ihhi na o nweghi asusu na-anaghi

ebite okwu n'asụsụ ọzọ. Asụsụ Bekee ebite ọtụtụ okwu n'asụsụ ndị ọzọ tinyere Igbo. Mbah na Mbah (2014) kọwara na Bekee ebirila ụfọdụ okwu n'asụsụ Igbo dị ka *iroko* (uroko), *okra* (ọkwurụ). Asụsụ Igbo n'aka nke ọzọ ebite ọtụtụ okwu site na Bekee, French na n'ụfọdụ asụsụ Naijiria dị ka Igala, Yoruba, Izo. Oge ọ bụla asụsụ abụọ jekoro maka otu n'ihe ndị a, ọ na-enye ohere otu asụsụ isi na nke ọzọ biri okwu iji ziputa echiche, mmụta, nka n'ụzụ na ihe ndị ọzọ gbara ọhụrụ. Oge ụfọdụ, a ga-ebu ụzọ lee anya nke ọma chọpụta ma o nwere ihe e nwere ike ikpo ihe ahụ n'olundị n'asụsụ Igbo tupu a gaa ibite okwu ahụ n'asụsụ ọzọ. E nwere ụzọ atọ asụsụ Igbo si ebite okwu site n'asụsụ ndị ọzọ. Ha gụnyere:

- i. Okwu Mbite
- ii. Nsughari
- iii. Mbi ọgwa

NNWALE ONWE

- i. Gini bụ mbite?
- ii. Deputa ma kowaa ụzọ ise e si ebite okwu n'asụsụ.

3.2 Okwu mbite

Nke a bụ usoro mmebe okwu nke a na-esi n'asụsụ ọzọ webata okwu n'asụsụ Igbo n'agbanweghi nsupe ma ọ bụ echiche ya. Nke na-emekari ma ọ buru na nsupe okwu ahụ gbasoro iwu nsupe okwu n'asụsụ Igbo. O siri ike ibite okwu n'asụsụ ọzọ tumadi asụsụ Igbo n'agbanweghi ya n'udi ọ bụla. Okwu ndi dabara na nkowa a bụ okwu ndi ebitere n'agbanweghi nsupe na echiche ha. Oge ụfọdụ, a na-enwe obere mgbanwe n'udaolu n'ihia na a na-enwekari ndiche n'olumba. N'asụsụ Igbo, ụfọdụ okwu dabara na nkowa a bụ ndi a:

(1) mango	mango (Bekee)
tomato	tomato (Bekee)
suya	suya (Awusa)
tozo	tozo (Awusa)

N'atu ndi a, a ga-achoputa na e nweghi mgbakwe ọ bula na nsupe na n'echiche okwu ndi a. E biri ha etu ha di n'asụsụ nwe ha.

NNWALE ONWE

- i. Kowaa ma nye atu okwu mbite n'Igbo. Deputa ma nye atu opeka mpe asụsụ abụọ Igbo si na ya bite okwu n'agbanweghi echiche ya na usoro mkpọpụta ya.

3.3 Nsughari

Nke a bu udi mbite nke a na-eji mofim di n'asusu na-ebiri okwu zipute echiche di n'asusu nwe okwu a na-ebiri. Nke a ga-eme ka okwu e bitere nwee echiche niile o na-ezipute n'asusu nwe ya (Nwankwegu 2013). N'asusu Igbo, nke a gunyere okwu niile a sughari n'Igbo n'udi ziputara echiche o nwere n'asusu e si bite ya. Oge a na-eme nke a, a na-agbanwekari usoro mkpopta okwu ahụ. Otutu mkpuru okwu e ji akparita ububo gbasara uka sitere na nsughari. N'onodu a, e nwere ike isi na o bu echiche di n'okwu ka e biriri. Omuma atu:

(2)	Yoruba	Igbo
	Ashewo	ashawo
	Okuta	okwute
	agedi/ekoo	agidi

Igbo na Yoruba si n'otu agburu asusu. Nke a putara na ha nweoro otutu mkpuru okwu onu. Uda olu na mkpuru edide ha na-abu otu ma o bu yite. Mana ka ha na-agbasa, okwu ndi a na-agbanwuo n'usoro mkpopta na odidi okwu. Na 2, a gahi asi na otu asusu gbara mbibi site n'aka ibe ya. Mana na 3 na 4, mbite okwu putara ihe:

(3)	Bekee	Igbo
	Holy spirit	Muo nsu
	wire	waya
	table	Tebul
(4)	French	Igbo
	Beaucoup	bokwu
	Le chiffon	ichafu
	Garage	gareji

Atu ndi a na-egosi asusu di iche Igbo birila okwu na ya. Otutu n'ime ha na-egosi naani mgbanwe na mkpopta.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu Nsughari?
- ii. Kedu ka nsughari si di iche n'okwu mbite? Jiri atu dabara nke oma kowaa nke a.

3.3 Mbi ogwa

Nke a bu udi mbite a na-enweta site n'ijikota mkpuru okwu abuo si n'asusu di iche iche di ka asusu Igbo na asusu ozu di ka Bekee. Nke a putara na otu na mkpuru okwu e ji mebee okwu ahụ ga-esiriri n'asusu ozu n'abughi Igbo. Oge a na-eme nke a, nke o bu n'okwu ndi a nwere

ike ibu ụzọ ma ọ bụ kpere azụ. A na-akpọ ụdị mbite a mbi ọgwa. Omuma atụ

- (6) **Oche** plastik (Igbo, Bekee)
Ite ọla (Igbo, Bekee)
Ọkụ eletrik (Igbo, Bekee)
Ingligbo (Bekee, Igbo)
Kapjukwu (Bekee, Igbo)

Mọfim ndị e dejiri edeji bụ okwu Igbo ebe ndị ọzọ bụ nke Bekee. E lee anya n'atụ ndị a, a ga-achọpụta na n'agbanyeghi na okwu abụọ mebere mkpụrụ okwu ndị a si n'asụsụ dị iche iche, o meghe ka nghọta ha ghara izu oke.

NNWALE ONWE

- i. Gịnị bụ mbi ọgwa? Kedu ka o si dị iche na nsugharị?
- ii Depụta atụ mbi ọgwa na-egosi ebe a gwakọrọ asụsụ Igbo na asụsụ ọzọ n'abughị Bekee.

4.0 MMECHI

Mbite dị ka e si kọwaa ebe a na-eme ka asụsụ na-eto. Ọ bụ otu n'usoro mmebe okwu zuru asụsụ ọny. Dị ka e si kọwaa n'ebe a, a na-esi n'otu otu asụsụ si ebite okwu ahụ etu asụsụ ọzọ si akpa agwa dị ka o si metụta mbite. N'ihie nke a, nkuzi a ga-enyere ọgụ aka isi n'asụsụ Igbo hụ etu asụsụ ndị ọzọ si akpa agwa.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, a kọwara na mbite bụ usoro mmebe okwu, nke a na-esi n'otu asụsụ ma ọ bụ nke ọzọ ewebata mọfim ma ọ bụ mkpụrụ okwu, nke na-adịbughị n'asụsụ a na-ekwu maka ya. E nwere ụdị mbite atọ pụtara ihe n'Igbo. Ha bụ okwu mbite, nsugharị na mbi ọgwa. Na nke mbụ, a na-ebiri okwu n'agbanweghi echiche na usoro mkpọpụta ya. Na nke abụọ, a na-eji mọfim dị n'asụsụ na-ebiri okwu zipute echiche dị n'asụsụ nwe okwu a na-ebiri. Na nke ikpeazụ, a na-ejikọta mkpụrụ okwu ma ọ bụ mọfim abụọ si n'asụsụ dị iche iche.

6.0 IHE OMUME

- 1 Gịnị bụ mbite? Depụta ma kọwaa ụzọ mbite ise dị n'asụsụ.
- 2 Kedu ihe kpatara na okwu abụọ yitere onwe ha esiteghi na mbite okwu?

- 3 Gịni bụ nsughari? Kedu ka nsughari si di iche n'okwu mbite. Jiri atụ dabara nke oma kowaa nke a.
- 4 Gịni bụ mbi ogwa? Kedu ka o si di iche na nsughari?
- 5 Maa atụ mbi ogwa ise, ndi na-egosi ebe a gwakoro asusu Igbo na asusu ozo n'abughi Bekee onu.

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah na ndi ozo (2013). *Igbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 3 OKWU ỌHURỤ NA NGWAKỌ

NDỊNA

- 1.0 Mkpọlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpọm kwem
 - 3.1 Okwu ọhuru
 - 3.2 Ngwakọ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikọta
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruutuaka/Ngumi

1.0 MKPỌLITE

Ihe a ga-elaba anya na yunit a bu etu e si ewabata okwu ọhuru n'asusu Igbo. Asusu o bu la na-ewebata okwu ọhuru iji ziputa echiche ma kowaputa ogbara ọhuru. Echiche ma o bu ihe ọhuru bata n'obodo, oge ufodu, ndi nwe asusu na-agbali nye ihe ahụ aha ka ndi nwe asusu nwee ike na-ekwu maka ya oge ha na-akparita ububo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ihe okwu ọhuru putara di ka usoro mmebe okwu
- deputa mbọ ufodu a gbarala imebete okwu ọhuru n'Igbo
- nye omuma atu okwu ọhuru n'Igbo ma choputa ihe di iche n'okwu ọhuru na nsughari.

3.0 NDỊNA KPỌM KWEM

3.1 Okwu ọhuru

Asusu o bu la na-etowanye site n'imebe okwu ọhuru. A na-eji okwu ndi a eziputa nka n'uzu, echiche na ihe ndi ozọ putara ọhuru. Usoro mmebe okwu a putara ihe n'asusu niile. Okwu ndi a na-abukari okwu adibughi n'asusu Igbo (Nwankwegu, 2013 & Mbah na Mbah, 2014). A na-enwetakarị okwu ọhuru oge a na-ewube mkpuru okwu maka otu amumamu ma o bu nke ozọ di ka amumamu asusu (hu Mbah na ndi ozọ 2013, Igboanusi na Mbah, 2017). A na-ewebatakwa zi okwu ọhuru ndi nwe asusu tuputara ma a na-akowa okwu. Ufodu okwu ọhuru putara ihe n'asusu Igbo gunyere ndi a:

- (1) ogbunigwe
kwanta
apaama
agaracha
mm̄inwụ
Ori nchekwa ahụ
ekwe ntị

Okwu ndị a bụ okwu ọhụrụ e cheputara iji ziputa echiche, nka n'ụzụ na ihe ndị ọzọ gbara ọhụrụ.

NNWALE ONWE

- Kọwaa okwu ọhụrụ dị ka otu n'ụzọ e si emebete okwu n'Igbo? Maa atụ iji kọwaa nke a n'uju.

3.2 Ngwakọ

Na ngwakọ, a na-egbubiri akụkụ okwu abụọ si n'otu asụsụ ma jiri akụkụ e gbubiputara meputa okwu ọhụrụ. Mofim ndị e ji mebee okwu ga-esiriri n'otu asụsụ. O siri ike ihu ọmụma atụ usoro mmebe okwu a n'Igbo. Na Bekee, e nwere atụ ndị a (Nwankwegu 2013:83):

Breakfast	+	lunch	=	brunch
Simultaneous	+	broadcast	=	simulcast
Binary	+	digit	=	bit
Motor	+	Hotel	=	motel
Francais	+	Anglais	=	franglais

Okwu ndị e dejiri edeji bụ okwu ọhụrụ si na ngwakọ akụkụ mkpuru okwu abụọ. N'Igbo, e nwere ha ọtụtụ n'olu Ọnicha. Ha gụnyere:

A jụlụ Chukwu? - Achikwu

Achị n'ike - Achike

Azị ka n'iwe - Azikiwe

Ọ bụ sọ okenye na-anwụ - Soki

Aha ọhụrụ ndị a ka e meputara site n'ajụju na ahiri okwu ndị a.

NNWALE ONWE

- Lebaa anya n'asụsụ Igbo ka ị chọputa ma e nwere atụ nkwurọ dị ka ọ dị na Bekee?

4.0 MMECHI

Okwu ọhụrụ dị mkpa n'amụmamụ mmebe okwu n'asụsụ ọ bụla. Ọ bụrụ na ndị na-amụ ma ọ bụ na-asụ otu asụsụ ma ọ bụ nke ọzọ na-etinye uche ha n'idekọba okwu ọhụrụ na-abata n'asụsụ ha, ọ ga-enyere ha aka n'ikwalite asụsụ ahụ. Ọ na-enyekwa aka n'ibawanye ọnu-ọgụ mkpụrụ okwu e nwere n'asụsụ.

5.0 NCHIKỌTA

Na yunit a, a kọwara okwu ọhụrụ dị ka usoro mmebe okwu na-eme ka e chepụta okwu e ji ezipụta echiche na ihe ọhụrụ e webatara n'asụsụ tumadi asụsụ Igbo. Ọ na-apụtakarị ihe ma a na-ewube mkpụrụ okwu maka amụmamụ dị iche iche ma ọ bụ oge a na-edede nkọwa okwu. A chọpụtakwazirị na o siri ike inweta atụ nkwụkọ n'Igbo. A na-ele anya na ị ga-agbalị ịma ma ị ga-enweta nke a.

6.0 IHE OMUME

- 1 Gịnị bụ ncheputa okwu ọhụrụ? Nye ọmụma atụ okwu ọhụrụ ị ma n'asụsụ Igbo.
- 2 Gịnị bụ nkwụkọ? Nkwụkọ, dị ka usoro mmebe okwu, ọ pụtara ihe n'asụsụ Igbo?

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Iloene, M. (2011). *Igbo Morphology. Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah na ndị ọzọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

YUNIT 4 EJIMA OKWU

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Ejima okwu nkowa
 - 3.2 Ejima okwu zuru oke
 - 3.3 Ejima okwu ezughi oke
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit nke a ka emechichara, e lebara anya na ncheputa okwu oheru na nkwo. A choputara na nkwo adighi ire di ka usoro mmebe okwu ndi ozo a kwarala. Na yunit nke a, a ga-alebazi anya n'ejima okwu di ka otu n'usoro mmebe okwu ozo di ire n'asusu Igbo. O di mkpa na i guru yunit a ofuma ka i wee ghota ihe ejima okwu putara n'asusu Igbo. Yunit a ga-akowakwazi nkeji asusu na-anabata ejima okwu n'Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- ikowa ihe ejima okwu putara
- deputa udi ejima okwu e nwere n'Igbo ma nye atu dabara adaba.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Ejima okwu

Ejima okwu bu usoro mmebe okwu nke na-eme ka mgborogwu ma o bu ogwe okwu gbaa mkpi abuo. O nwekwara ike buru otu akuku mgborogwu ma o bu ogwe okwu ka a ga-agba mkpi abuo iji ziputa echiche oheru. Udi usoro mmebe okwu a putara ihe n'asusu di iche iche tumadi asusu Igbo. A gbado ukwu n'akparamagwa okwu a gbara mkpi kewaa ya, a ga-enweta udi ejima okwu abuo. Ha bu

- i. Ejima okwu zuru oke na
- ii. Ejima okwu ezughi oke

NNWALE ONWE

- Gịnị bụ ejima okwu? Ụzọ ole ka e kere ya n'Igbo

3.2 Ejima okwu zuru oke

Nke a bụ ụdị ejima okwu na-eme ka mgbọrọgwụ ma ọ bụ ogwe okwu gbaa mkpị abụọ yiri onwe ha kpom kwem. A na-agbaso usoro a emebe mkpọ aha, nkọwa aha na nkwuwa n'asụsụ Igbo. Iji maa atụ, Mbah (2011) kọwara na a na-eme mkpọ aha ejima iji mebeta nkwuwa. Nke a nwere ike bụrụ n'ihị na nkwuwa e nwere n'asụsụ Igbo pere mpe. Lee anya n'atụ ndị a.

(1)	onukwu	onukwu
	ara	ara ara
	vuga	vuga vuga
	muru	muru muru
	ogiri	ogiri ogiri
	mmiri	mmiri mmiri

E jikwazị ejima okwu eziputa aha nkọwa ụfọdụ n'asụsụ Igbo dị ka ụcha ụfọdụ e nwere n'asụsụ Igbo: Atụ ndị dabara na nkọwa gụnyere:

(2)	edo edo
	ọbara ọbara
	anwu anwu
	uhie uhie

Mkpọ aha ụfọdụ nwere n'Igbo sitere n'ejima okwu dị ka e si gosi n'atụ ndị a na-esonu

(3)	okirikiri
	ndoro ndoro
	asi asi
	fiọ fiọ

Jerondụ mfe zuru oke dabakwara n'ụdị ejima okwu a kọwara ebe a; kama, a na-ejikọ ya na usoro mgbakwunye nganihu onụ, dị ka

(4)	zụ	ọ-zụ-zụ
	gbu	o-gbu-gbu
	gụ	ọ-gụ-gụ
	ku	ọ-kụ-kụ
	chị	ọ-chị-chị
	pị	ọ-pị-pị
	si	o-si-si

ọ o-**zu-zu**
 o o-**bu-bu.**

N'omuma atụ ndị a, ejima okwu ndị a zuru ezu n'ihhi na okwu na mkpị ya yiri kpom kwem. Cheta na o nwere usoro mgbakwunye nganihu na ejima okwu si di ka atụ (4) si gosi. N'atụ ndị a, nkeji asusu e mere ejima wee mebata okwu ohuru bu mkpo aha (hu atụ 1-3) na ngwaa (hu 4).

NNWALE ONWE

- Kowaa ejima okwu nzuru oke. Kedụ nkeji asusu na-anabata ejima okwu?

3.3 Ejima okwu nzu

Mgbe ufodu, ọ bu naani akuku okwu ka a na-amubaghari ma ọ bu eme ejima. Nke a mere na odidi mborogwu okwu e si na ya amubawanye okwu anaghi ezu oke n'okwu ohuru e meputara, d.k.

Omuma atụ: (a) je o-**ji-je**
 (b) gba ọ-**gbu-gba**
 (ch) gbọ ọ-**gbu-gbọ**
 (d) de o-**di-de**
 (e) ọ ọ-**ti-ta**

N'omumu atụ ndị a, ọ bu naani akuku isi ngwaa bu ihe putara ihe n'okwu e wubere. Ka e wubehara okwu a, 'je' gbanwere buru 'ji' ebe 'gba' gbanwere buru 'gbu'. Ha niile gbasoro iwu ndakorita udaume. Igbo. Ejima okwu niile e si na ngwaa nweta na-edowe iwu ndakorita udaume.

NNWALE ONWE

- Gini bu ejima okwu nzu? Kedụ ka o si di iche na ejima okwu zuru oke?

4.0 MMECHI

Ejima okwu di ire n'usoro mmebe okwu Igbo n'ihhi na o so n'usoro mmebe okwu putara ihe ofuma. Di ka usoro mgbakwunye, ọ na-edowe iwu ndakorita udaume. ma ọ buru na okwu a na-amuba bu ngwaa. Ọ di mkpa ka nwa akwukwo ghota usoro a ofuma n'ihhi na o so n'usoro mmebe okwu na-enye aka ihuta ebe akpomakpo na mmebe okwu na-emekorita n'asusu Igbo.

5.0 NCHIKỌTA

E lebaala anya n'ejima okwu dị ka otu n'usoro mmebe okwu e nwere n'Igbo. A kọwara na ejima okwu bụ ime ka mgbọrọgwụ ma ọ bụ ogwe okwu gbaa mkpị yiri onwe ha iji ziputa echiche ọhụrụ. Ọ dị ụzọ abụọ n'Igbo: ejima okwu zuru oke na ejima okwu ezughi oke. N'ejima okwu ezughi oke, okwu a mụbara anaghị eyi onwe ha kpọm kwem. N'ejima okwu zuru oke, n'aka nke ọzọ, okwu na ejima ya na-eyi onwe ha dam dam. Okwu ọ bụla a mụbara site na mgbọrọgwụ ngwaa na-edowe iwu ndakọrịta ụdaume.

6.0 IHE OMUME

- 1 Kọwaa ejima okwu n'uju.
- 2 Kedụ ụdị ejima okwu pụtara ihe n'asụsụ Igbo? Kọwaa ndimiche dị n'etiti ha abụọ.
- 3 Kọwaa ka mmebe okwu na akpọmakpọ si emekọrịta n'asụsụ Igbo dị ka o si metụta ejima okwu.

7.0 NRỤTUAKA/NGỤMI

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah na ndị ọzọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

YUNIT 5 NKWUKO

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nkwuko
 - 3.2 Nchabiri
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Usoro mmebe okwu ozọ a ga-eleba anya n'ihe omumu a bu nkwuko na nchabiri. Ha abuo dacha mkpa n'amumamu mmebe okwu n'ih na ha so n'usoro mmebe putara ihe n'otutu asusu. Nkwuko di ire na mmebe okwu n'uzo puru iche. N'amumamu asusu gburu gburu, ndi okaasusu elebaala anya n'etu asusu di iche iche si akpa agwa di ka o si metuta nkwuko. Nke a emeela ka a choputa na asusu di iche iche n'etu e si a kwuko mkpuru okwu. N'ufodu asusu e nwere ike ikwuko naani mkpo aha na mkpo aha ma o bu ngwaa na ngwaa. N'ufodu asusu, e nwekwaziri ike ikwuko okwu abuo n'esighi n'otu nkeji asusu iji mebe okwu ohuru. Asusu dikwa iche iche n'iwu na-achikwa nkwuko di ka iwu akpomakpo na usoro okwu. N'ih nke a, o di mkpa ka a kowaa ka asusu Igbo si akpa agwa di ka o si metuta nkwuko na nchabiri.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- nye nkowa doro anya gbasara nkwuko
- deputa, kowaa udi nkwuko e nwere n'asusu Igbo ma nye atu na nke o bula
- deputa iwu na-achikwa nkwuko n'asusu Igbo.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nkwuko

Nkwuko bu usoro mmebe okwu ebe a na-ejiko mofim ma o bu mkpuru okwu abuo iji mebeta okwu ohuru. O bu otu uzo di nnukwu ire e si emebe okwu n'asusu. Site n'ikwuko okwu abuo nwere echiche, a na-

emeputa okwu oheru di iche iche. Nwankwegu (2013:96) kwara na nkwo bu ijiko mkporogwu okwu abuo noburu onwe ha iji mebeta okwu oheru (hukwazie Mbah na Mbah, 2014). O bughị oge niile e jikoro okwu abuo ka o na-eziputa mkpokota echiche di n'okwu ndi ahụ e jikoro. N'onodu di etu a, a na-asị na okwu e mebere nwere echiche akpaala okwu. Asusu di iche iche n'etu nkwo si aputa ihe. Iji maa atu, Nwankwegu kwara na e nwere ike igbado ukwu na nkeji asusu ma o bu echiche wee kewaa nkwo n'asusu. Mana n'ebe a, nkewa a ga-eleba anya bu di ka o si metuta nkeji asusu. A gbado ukwu na nkeji asusu, e nwere udi nkwo ato putakarisi ihe n'asusu Igbo. Ha bu:

- nkwo ngwaa na ngwaa
- nkwo mkpo aha na mkpo aha na
- nkwo mkpo aha na nkwa.

A ga-eleba anya n'udi nkwo ndi a iji choputa ma e nwere ha n'Igbo.

NNWALE ONWE

- i. Gini bu nkwo?
- ii. Kedu ihe e nwere ike igbado ukwu wee kewaa nkwo n'asusu?

3.2 Nkwo Ngwaa na Ngwaa

N'asusu Igbo, e nwere ike ikwo isi ngwaa abuo iji mebe ngwaa ukwu. Omuma atu:

(1)	a.	gba	+	ga	→	gbaga
	b.	fe	+	pu	→	fepu
	ch	ri	+	da	→	rida
	d.	zi	+	je	→	zije
	e.	ma	+	ba	→	maba
	g.	nye	+	fe	→	nyefe
	h.	bu	+	ba	→	buba

N'omuma atu ndi a, ngwaa o bu la n'ime ha nwere ike iru oru n'onwe ya di ka isi ngwaa. Mgbe a kworo ha onu, isi ngwaa nke abuo na-enwoghari echiche ya ma nwezie echiche mbu-uzo. O bu n'ih i udi akparamagwa a ka Mbah (1999) ji kwuo na isi ngwaa nke abuo bu udi mbu-uzo.

NNWALE ONWE

- i. kwaa nkwo si na ngwaa na ngwaa.
- ii. nye omuma atu iri na-eziputa udi nkwo a n'asusu Igbo ma e zuga ndi e dere n'akwo a.

3.2 Nkwukọ Mkpọ aha na Mkpọ aha

E nwekwaziri ike ikwukọ mkpọ aha abụọ iji mebeta okwu di iche iche. N'echemeche ndi Igbo, mgbe a kwukoro mkpọaha abụọ onu, nke bu uzọ na-abu isi ya bu nkeji ahiri ebe nke na-esote ya na-akowa nke mbu. Omuma atụ:

- (2) ụlọ + ọgwụ → ụlọ ọgwụ
 ụlọ + akwukwọ → ụlọ akwukwọ
 ọba + ego → ọba ego
 okwu + chukwu → okwu chukwu
 ekwe + ntị → ekwe ntị
 ọkụ + elu → ọkụ elu
 aka + nchawa → aka nchawa
 akpatị + ozu → akpatị ozu

N'atụ ndi a, mkpuru okwu, abụọ a kwukoro bucha mkpọ aha. Okwu e mebetere bukwazi mkpọ aha. Udi nkwukọ a putara ihe ofuma n'asusu Igbo.

NNWALE ONWE

- i. Kowaa nkwukọ mkpọ aha na mkpọ aha.
- ii. Nye omuma atụ iri na-eziputa udi nkwukọ a n'asusu Igbo.

3.3 Nkwukọ Mkpọ aha na Nkọwa

Udi nkwukọ ozo putara ihe n'asusu bu nkwukọ ngwaa na nkowa. N'ebe a, a na-akwukọ mkpuru okwu abụọ, nke otu n'ime ha ga-abu mkpọ aha ebe, nke ozo ga-abu nkowa iji mebeta okwu ohuru. Oge a na-emebeta okwu n'uzo di etu a, mkpọ aha ma o bu nkowa nwere ike ibu uzọ ma o bu kpete azu. Omuma atụ:

- (3) a. ezi + okwu → ezi okwu
 b. ozi + oma → ozi oma
 ch. ala + ukwu → ala ukwu

N'atụ ndi a, a kwukoro mkpọ aha na nkowa aha. N'atụ (3a) nkowa aha bu uzọ, mkpọ aha ana-eso ya. N'aka nke ozo, mkpọ aha bu uzọ n'atụ (3b-ch); nkowa aha na-eso ya. Ihe kpatara nke a bu na ufodu nkowa aha na-ebute uzọ mgbe o bu e jikoro ha na mkpọ aha ebe ufodu nwere ike ikpete naani azu. Iji maa atụ, *ézi* na-ebu uzọ mgbe o bu ebe *oma* na *ukwu* na-ekpete azu mgbe o bu ebe (hukwa Anurudu, 1999, 2010).

NNWALE ONWE III

- Kọwaa nkwụkọ mkpọ aha na nkọwa aha.
- Nye ọmụma atụ iri na-ezipụta ụdị nkwụkọ a n'asụsụ Igbo.
- Depụta ihe abụọ e ji mara ụdị nkwụkọ a.

4.0 MMECHI

Nkwụkọ dị ire n'usoro mmebe okwu Igbo. A na-etinye ya n'ọrụ n'usoro mmebe okwu ndị ọzọ dị ka nsugharị. Oge a kwụkọchara okwu abụọ, a na-enweta okwu ọzọ. Okwu e mebetara na-ezipụta echiche n'ụzọ dị iche iche. Echiche ya nwere ike site n'okwu abụọ e jikoro ma ọ bụ si n'otu n'ime ha.

5.0 NCHIKỌTA

A kọwara na nkwụkọ bụ usoro mmebe okwu, ebe a na-ejikọ mofim ma ọ bụ mkpuru okwu abụọ iji mebeta okwu ọhuru. E nwere ụdị nkwụkọ atọ pụtara ihe n'asụsụ Igbo ma a gbado ụkwụ na nkeji asụsụ e si na ya weta mkpuru okwu. Ha bụ nkwụkọ ngwaa na ngwaa, nkwụkọ mkpọ aha na mkpọ aha na nkwụkọ mkpọ aha na nkọwa.

6.0 IHE OMUME

- 1 Kọwaa nkwụkọ n'uju. Site n'igbado ụkwụ na nkeji asụsụ, depụta ụdị nkwụkọ atọ e nwere n'Igbo.
- 2 Nye ọmụma atụ ise na-ezipụta ụdị nkwụkọ atọ e nwere n'asụsụ Igbo.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Anurudu, S. M. (1999). "The Ìgbò Noun Phrase" M.A. Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Anurudu, S. M. (2010). "Head-Modifier Structures in the Ìgbò Language" Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah, B. M. (1999). *Studies in Syntax: Ìgbò Phrase Structure*. Nsukka: Price.

Mbah, B. M. na Mbah (2014). *Atụtu amụmamụ Asụsụ*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Mbah na ndi ọzọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 6 NSINA OKWU NJAKIRI NA OKWU OKPU

NDINA

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nsina okwu njakiri
 - 3.2 Nsina okwu okpu
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Usoro mmebe okwu a ga-atule na yunit a bu nsina okwu njakiri na okwu okpu. Okwu a bu okwu e ji egwuregwu, nke na-anogide buruzia isi ubobo. o na-enyere aka ime ka ndi nwe asusu ziputa echiche etu o si masi ha. N'ebe a, a ga-eleba anya etu usoro ndi a si abawanye mkpuru okwu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa nsina okwu njakiri na okwu okpu di ka usoro mmebe okwu
- nyee atu usoro abuo ndi a.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nsina okwu njakiri

Asusu Igbo na-esi na njakiri enweta okwu oheru. Okwu ndi a nwere ike ibu okwu akomonu, okwu mkpari, okwu njali, okwu otito, okwu mmebo, okwu ndumodu na aha ndi ozo e ji akowa ka ihe di, ka ihe si eme, onodu ihe ma o bu onodu mmadu.

Njakiri na-esi n'otu ebe amalite. N'ebe o siri malite ka o ga-esi rutu otutu mmadu, sitezie ebe ahụ buru asusu mba. Mgbe ufodu, umu okorobia, umu agboghobia, umu akwukwo, ndi na-azu ahia, ndi ahia ogwu, ndi na-eti egwu, ndi nta akuko, ndi oko akuko na otutu ndi ozo na-emeputa mkpuru okwu oheru, aha, nkebi okwu ma o bu ahiri okwu nke ha. Na mbido, o na-abu so ha na-aghota ihe asusu ndi ahụ putara

mana mgbe ọ nọtere aka, okwu ndị ahụ abanye n'asụsụ Igbo. A na-eji okwu njakiri eziputa echiche di iche iche di ka ikowa odidi, etu ihe si eme, onodu, akparamagwa, nkwanye ugwu, nkoto, mkpari, otito wdg. Okwu njakiri nwere ike ibu mkpuru okwu, nkebi okwu ma o bu ahiri okwu mana ndi e deputara n'ebe a bu mkpuru okwu.

(1)	onye owa gbara agba ndi eke iwu n'ala gbara ogwu gi nwuo akwa nwa ino n'ofe aka nchawa owu ite otumokpo	(2)	mugu onye mgbu/onye owo okongwu igba buutu yori yori tam tam ebe anọ igbu ozu odeshi aju
-----	--	-----	---

Okwu ndi a malitere ka okwu njakiri; e mechazie, a nabata ha ka okwu mkparita ubobo site n'iji ha na-eziputa echiche di iche iche.

NNWALE ONWE

Kowaa nsina okwu njakiri ma nye atu ise o bu la i mara site n'ogbe gi.

3.2 Nsina okwu okpu

E nwere olundi di di iche iche n'asusu Igbo. Ufodu okasusu elebaala anya n'akparamagwa ha n'uzo di iche iche ma kewaa ha site igbado ukwu n'usoro okwu, mmebe okwu na akpomakpo (hu Ikekeonwu, 1986 & Nwaozuzu, 2008). Olundi a gasi nwere otutu okwu okpu na-adighi n'Igbo Izugbe. Okwu ndi a na-eji nwayo na-abata n'Igbo izugbe site n'edemede na ekwurekwu di iche iche. Ndi nwere mmasi n'ihazi asusu Igbo na-ewebatakwa ufodu n'ime ha iji kwalite asusu. Ka o di ugwu a, o nwere ufodu okwu a naghị ahutazi ka olundi n'ihia na ha ezuola Igbo onu. Ihe ozọ na-akpalite iwebata okwu site n'olundi bu mmepe ala Igbo. Ala Igbo na-emepe n'ike n'ike nke na ndi si ebe di iche na-ebiko onu. Nke a na-emezi ka olundi na-ejeko. Oge o bu la o di etu a, okwu okpu si n'olundi na-aputa ihe. Tupu a mara ihe na-eme, ha na-aghọ ozuru Igbo onu. E sila n'olundi webata otutu okwu n'Igbo Izugbe di ka ndi a: Omuma atu:

(3)	nari ijeri ezu uda ejije	puku uji owa agumagu
-----	--------------------------------------	-------------------------------

NNWALE ONWE

- i. Gịnị bụ nsina okwu ọkpụ? Nye atụ ise ọ bụla site n’olundị gi.

4.0 MMECHI

Nsina okwu njakiri na okwu ọkpụ dị ka e si kọwaa n’ebe a na-abawanye mkpuru okwu Igbo. O gosiri na amumamu olundị Igbo dị mkpa maka ikwalite asusu Igbo izugbe tumadi n’imebe okwu.

5.0 NCHIKỌTA

Na nchikọta, nsina okwu njakiri bụ usoro mmebe okwu, nke na-akwado iwebata okwu njakiri ufođu ha buruzia okwu oha na eze nabatara iji na-akparita ububo n’Igbo. N’aka nke ozo, nsina okwu ọkpụ bụ usoro mmebe okwu, nke na-akwado isi n’olundị webata okwu n’Igbo Izugbe iji ziputa echiche ma ọ bụ nye ihe aha okachasi echiche na ihe ndi ahụ enweghi okwu a ga-eji ziputa ha. Ha bara nnukwu uru n’ikwalite na n’ihazi asusu.

6.0 IHE OMUME

- 1 Gịnị bụ nsina okwu ọkpụ? Nye atụ ise ọ bụla site n’olundị gi.
- 2 Kọwaa nsina okwu njakiri ma si n’olundị ogbe gi nye atụ ise ọ bụla i mara.
- 3 Deputa uru, nke okwu e si n’usoro a nweta nwere ike iba n’amumamu mmebe okwu.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Anurudu, S. M. (1999). “The Ìgbò Noun Phrase” M.A. Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Anurudu, S. M. (2010). “Head-Modifier Structures in the Ìgbò Language” Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah, B. M. (1999). *Studies in Syntax: Ìgbò Phrase Structure*. Nsukka: Price.

Mbah, B. M. na Mbah (2014). *Atutu amumamu utọ asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Mbah na ndị ọzọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 7 NSINA USORO OKWU NA MGBATỊ ECHICHE

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nsina usoro okwu
 - 3.2 Mgbatị echiche
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe Omume
- 7.0 Nruṭuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Usoro okwu bụ amụmamụ na-eleba anya n'etu e si edokọ mkpuru okwu iji mebe ahiri okwu. Nke a putara na o bụ mkpuru okwu ka e ji emebe ahiri okwu. Kama na a chọputakwaziri na e nwere ike iji ahiri okwu mebe mkpuru okwu n'asusu ufoḍu di ka Igbo na Yoruba (hụ Taiwo, 2013). N'ebe a, a ga-eleba anya n'etu usoro a si puta ihe n'asusu Igbo. Usoro mmebe okwu ozo a ga-elebakwzi anya n'ebe a bụ mgbatị echiche. Ha abuo dacha ire na mmebe okwu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ihe bu nsina usoro okwu
- kowaa ihe bu mgbatị echiche.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nsina usoro okwu

N' udi usoro mmebe okwu a, a na-egbuda nkebi okwu, nkebi ahiri ma o bu ahiri okwu ka o buru mkpuru okwu. A na-ejikari udi mkpuru okwu a eziputa udi aha di iche iche okachasi aha mmadu na aha ihe. Nke a putara ihe n'omuma atu ndi a:

Omuma atu:

	Ahiri okwu	Aha aka/etutu
(1)	Aku di gboo- Chukwu ebuka Chukwu no nso Ka a na-ayo Chukwu Soro m too Chukwu	Akudigboo Chukwuebuka Chukwunonso Kaanayochukwu Sorumtoochukwu.

Agụ na-eche mba	Agụnaechemba
Ezè a ma nà ọ gà-èchi	Ezèamànàògàèchi
Ọ kwụ ọtọ ekele eze	Okwuọtọkeleeze
Onye Chukwu mere eze	Onyechukwumèrèeze
O sì nà nwata àchi	Osìnànwataàchi
Ụdọ akpụ enyi	Ụdọakpụenyi
O ji ụkwụ eje Aba	Ojiụkwụjeaba
Ọ ma ụma asa ahụ	Ọmaụmaasaahụ

Atụ ndị a na-egosi na okwu ndị a bụ ahịrị okwu mana e gbudaziri ha, ha aburuzia aha.

NNWALE ONWE

- i. Gini bụ nsina usoro okwu?
- ii. Kedụ ka o si dị iche n'amụmamụ usoro okwu kpom kwem?

3.2 Mgbatị echiche

Nke a na-apụtakarị mgbe e nwoghariri echiche okwu ma nye ya mpụtara ọhụrụ. A na-esi n'usoro a enwete atumatụ okwu dị ka mburu na egbe okwu. Omuma atụ:

(2) Mkpuru okwu	Mgbatị echiche
ezi	atiti
mbe	aghugho
ewu	nzuzu
okuko	agharigha
akpo	eri eri
ele	osọ
agụ	esimike
ugba	nsogbu

Mkpuru okwu ndi a nwere echiche chi ha tinyere echiche ọhuru e nyere ha.

NNWALE ONWE

- Kowaa mgbatị echiche di ka usoro mmebe okwu Igbo ma nye atụ dabara nke oma?

4.0 MMECHI

Nsina usoro okwu na mgbatị echiche putara ihe n'asusu Igbo. Ha na-enye aka n'ibawanye oke mkpuru okwu Igbo ka ndi na-asusu Igbo nwee otutu mkpuru okwu ha ga-eji na-ezipute echiche di iche iche.

5.0 NCHIKỌTA

Na nchikọta, nsina usoro okwu bụ igbuda nkebi okwu, nkebi ahiri ma o bụ ahiri okwu ka o buru mkpuru okwu. Udi mkpuru okwu a na-enwetakarị oge e mere nke a bụ mkpo aha. N'aka nke ozọ, mgbatị echiche bụ inwogharị echiche mkpuru okwu ma nye ya mputara oheru tinere nke o nwere na mbu. A na-esi etu a emebeta okwu oheru n'Igbo.

6.0 IHE OMUME

- 1 Jiri atụ dabara nke oma kowaa nsina usoro okwu.
- 2 Kedu ka o si di iche n'amumamu usoro okwu kpom kwem.
Kowaa mgbatị echiche di ka usoro mmebe okwu Igbo ma nye atụ dabara nke oma?

7.0 NRUTUAKA/NGUMI

Anurudu, S. M. (1999). "The Ìgbò Noun Phrase" M.A. Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Anurudu, S. M. (2010). "Head-Modifier Structures in the Ìgbò Language" Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.

Mbah, B. M. (1999). *Studies in Syntax: Ìgbò Phrase Structure*. Nsukka: Price.

Mbah B. M, Mbah E. E (2014) 'Atumatu Amumamu Asusu'. University of Nigeria Press Ltd, Enugu.

Mbah na ndi ozọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.

YUNIT 8 NCHABI NA NDEBIRI

NDINA

- 1.0 Mkpolate
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpom kwem
 - 3.1 Nchabi
 - 3.2 Ndebiri
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ihe omume
- 7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 MKPOLITE

Na yunit a, a ga-eleba anya n'usoro mmebe okwu abuo. Ha bu nchabi na ndebiri. Ha abuo bucha uzọ e si emebeta okwu n'Igbo. N'usoro abuo ndi a, a na-ewepu akuku mkpuru okwu iji nweta okwu ozọ. E nwekwara ike igbaso usoro ndi a mebeta okwu n'asusu ndi ozọ di ka Bekee. Etu o sila di, a ga-akowa ha ma gosi etu ha si putu ihe n'asusu Igbo.

2.0 MBUNUCHE

Na ngwucha yunit ihe omumu a, i ga-enwe ike:

- kowaa ihe bu nchabi
- kowaa ihe bu ndebiri.

3.0 NDINA KPOM KWEM

3.1 Nchabi

Nchabi bu usoro mmebe okwu ozọ e nwere n'asusu Igbo. N'ebe a, a na-emebeta okwu ozọ site n'ichabipu otu akuku mkpuru okwu nwekariri nkeji okwu abuo. E nwere ike ime nke a site n'ihu, n'azu ma o bu n'akuku abuo ahụ. N'asusu Igbo, a na-etinyekari usoro a n'oru n'aha mmadu. Nwankwegu (2013:83) kowara na e kere ya uzọ atọ di ka o si metuta akuku mkpuru okwu a chabipuru achabipu. Ha bu:

- Nchabi ihu
- Nchabi azu na
- Nchabi ogwa

Nchabi ihu: Na nchabi ihu, a na-achabi mkpuru okwu site n'ihu ya. Nke a putara ihe n'okwu ndi a:

(1) Mkpụrụ okwu	Nchabi ya
Chukwuemeka	Emeka
Chidimma	Dimma
Onyebuchi	Buchi
Chijioke	Jioke

N'atụ ndị a, e si n'ihu mkpụrụ okwu chabipụ okwu wee nweta okwu ọzọ.

Nchabi azụ: Na nchabi azụ, a na-achabi mkpụrụ okwu site n'azụ ya iji nweta okwu ọzọ. Nke a pụtara ihe n'okwu ndị a:

(2) Mkpụrụ okwu	Nchabi ya
Okechukwu	Okee/Oke
Chioma	Chii
Ositadimma	Osii
Ifeanyichukwu	Ifeanyi
Ifenna	Ifee

Nchabi ọgwa: Na nchabi ọgwa, a na-achabi mkpụrụ okwu ka n'azụ ka n'ihu ya iji nweta okwu ọzọ. Nke a pụtara ihe n'okwu ndị a:

(3) Mkpụrụ okwu	Nchabi ya
kaanaayochukwu	anaayo

NNWALE ONWE

- Gịnị bụ nchabi?
- Depụta ụdị nchabi e nwere n'Igbo jiri atụ dabara nke ọma kọwaa nke ọ bụla n'ime ha.

3.2 Ndebiri

Nke a bụ ụdị usoro mmebe okwu ebe a na-eji mkpụrụ edide izizi mebere ọgbara okwu dị ka nkebi okwu, nkebi ahịrị ma ọ bụ ahịrị okwu emebeta okwu ọhụrụ. Okwu a na-ekwu maka ya nwere ike ibụ aha echiche, aha ebe, aha ụlọ ọrụ, aha ihe ma ọ bụkwanyụ aha mmadụ. Ọ na-abụkarị okwu nwere kariya nkeji okwu abụọ. A na-eme nke a iji belata ikpọru okwu ahụ n'isi ugboro ugboro oge a na-ekwu ma ọ bụ na-edede ihe (hụ Igboanụsị na Mbah, 2017; Mbah na ndị ọzọ, 2013; Oli, Nwaozuzu na Mbah, 2013). Omuma atụ:

(4) Okwu	Ndebiri
ogbu oge	OO
Ori Nchekwa Ahụ	ONA
wee dịrị gawazie	wdg
dịrị gawazie	dg

Atụ ndị a na-egosi okwu ọhụrụ dị iche iche e nwere n'Igbo site na ndebiri

NNWALE ONWE

- i. Gịnị bụ ndebiri? Jiri atụ dabara ọfuma kọwaa etu o si pụta ihe n'asụsụ Igbo.

4.0 MMECHI

Nchabiri na ndebiri pụtara ihe n'asụsụ Igbo. Ha sokwa n'usoro mmebe okwu zuru asụsụ ọhụ. N'ihia nke a, oge ọ bụla a na-atule ha, a na-ahụtakwazị ka asụsụ ndị ọzọ si enweta okwu ọhụrụ.

5.0 NCHIKỌTA

Na nchikọta, nchabi bụ imebeta okwu ọzọ site n'ichabipụ akụkụ mkpụrụ okwu nwere karịa nkeji okwu abụọ. Ọ dị ụzọ atọ e nwere ike isi mee nke a. Ha bụ nchabi ihu, nchabi azụ na nchabi ọgwa. N'aka nke ọzọ, ndebiri bụ imebete mkpụrụ okwu site n'iwere mkpụrụ edide izizi mebere ọgbara mkpụrụ okwu. E nyere atụ dị iche iche iji gosi ka ha si pụta ihe n'asụsụ Igbo.

6.0 IHE OMUME

- 1 Gịnị bụ nchabi? Deputa ụdị nchabi e nwere n'Igbo ma jiri atụ dabara nke ọma kọwaa nke ọ bụla n'ime ha.
- 2 Gịnị bụ ndebiri? Jiri atụ dabara ọfuma kọwaa etu o si pụta ihe n'asụsụ Igbo.

7.0 NRỤTỤAKA/NGỤMI

Anurudu, S. M. (1999). "The Ìgbò Noun Phrase" M.A. Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

Anurudu, S. M. (2010). "Head-Modifier Structures in the Ìgbò Language" Ph.D. Thesis, University of Ibadan, Ibadan Nigeria.

- Emenanjo, E. N. (1991). *Nchikota Asusu na Utọ asusu Igbo Izugbe*. Lagos: Longman.
- Emenanjo, E. N. (2015). *Contemporary Igbo Grammar: Constituents, Features and Processes*. Port Harcourt: M. & J. Grand Orbit and Linguistics Association of Nigeria.
- Iloene, M. (2011). Igbo Morphology. In *Basic Linguistics for Nigerian Languages*. Ijebu-Ode: Shebiotimo.
- Mbah, B. M. (1999). *Studies in Syntax: Ìgbò Phrase Structure*. Nsukka: Price.
- Mbah B. M, Mbah E. E. (2014). *Atumatu Amumamu Asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press Ltd.
- Mbah na ndi ozọ (2013). *Ìgbò Àdì*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Nwankwegu, J. A. (2013). *Fundamentals of Morphology*. Enugu: De Envoy Media.
- Oli, J. M; Nwaozuzu, G. I na Mbah B.M (2013). *English-Igbo Medical Dictionary*. Nsukka: University of Nigeria Press.